

Tryckt med bidrag från
Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
BOKSERIE GRUNDAD AV B.RUD.HALL OCH UTGIVEN AV
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
ÅRGÅNG LXIV 1984
VOLYM 156 UNDER REDAKTION AV BJÖRN SJÖVALL

Ingar Bratt
Engelskundervisningens
villkor i Sverige
1850—1905

STOCKHOLM — UPPSALA 1984

II. Engelskundervisning vid allmänna läroverk

Engelskundervisningen inom de allmänna läroverken kan inte skildras på ett meningsfullt sätt utan att den skolform beaktas i vilken den ingick. Därför kommer läroverkshistorien att gå som en röd tråd genom detta kapitel.

Det statliga läroverkets utveckling under åren 1850—1905 kan liknas vid ett drama med skolspråken som huvudaktörer. Vid sidan av latinet, som länge stod i händelsernas centrum, framträder å ena sidan grekiskan och hebreiskan, å andra sidan de tre moderna kulturspråken. Av de senare blev franskan och tyskan tidigast accepterade, medan engelskan tillmättes vida mindre betydelse. Det var nämligen framför allt en formell bildning som eftersträvades, och för detta ändamål befanns engelska språket vara det minst lämpade av skolspråken. Språkträngseln var stor och den disponibla tiden begränsad. Inte förrän de lärda språken tvangs till reträtt, först hebreiskan, sedan grekiskan och slutligen också latinet, befästes steg för steg engelskans ställning som skolspråk (se bilaga 3). Striden om engelskundervisningen blev ett led i striden för en medborgerlig bildning.

Scenförändringarna i läroverksdramat markeras av utredningar och förslag, kungörelser och stadgor. Dessa får därför bestämma indelningen av den framställning som följer. Som ett inledande skede kan de två första decennierna betraktas. Det börjar i kaos, fortsätter med stor valfrihet för läroverkets elever och slutar med åtstramad tyglar. Följande etapper kommer att kommenteras:

- 1856 års läroverksstadga
- 1858 års granskningskommitté och dess betänkanden
- 1859 års läroverksstadga
- 1862 års stadga om avgångsexamen vid läroverken
- 1865 års anvisningar och råd till lärare
- 1865 års kungörelse med ändringar i 1859 års stadga
- 1865 års språkundervisningskommissions betänkande, avgivet 1866
- 1869 års kungörelse med nya ändringar i 1859 års stadga.

Under denna tidrymd var franska det moderna språk som hade störst timtal på läsordningen och därefter kom tyska. Att läsa engelska var obligatoriskt endast för det mindretal elever som valde en icke-klassisk utbildningsväg. På den klassiska linjen var latin och grekiska utomordentligt tidskrävande ämnen. Där kunde hebreiska och engelska läsas som frivilliga tillvalsämnen i de sista klasserna.

Nästa akt i dramat utspelas under 1870-talet. Läroverket får nu tre linjer, en A-linje med latin och grekiska, en B-linje med latin men utan grekiska och en reallinje utan klassiska språk. Ett gammalt krav på anpassning av den lärda skolan till medborgerliga behov blir på nytt accentuerat. Nu tar det sig uttryck i önskemål om tillrättalagda tillfällen till avgång redan efter tre eller fem års skolgång i det nioåriga läroverket. Framför allt önskades en bättre uppläggning av språkundervisningen, så att den kunde bli meningsfull för de många elever som tidigt avbröt sina studier. Det omfattande reformarbetet och dess konsekvenser för engelskundervisningen kommer att följas genom nedan uppräknade instanser, förslag och beslut:

- 1870 års revisionskommitté och dess förslag 1872
- 1873 års regeringsförslag
- 1873 års läroverkskommitté och dess förslag 1874
- 1873 och 1875 års partiella genomföranden av den nya läroplanen
- 1878 års läroverksstadga.

Under denna period blev det franska språket distanserat av det tyska på alla linjer, men ojämförligt störst timtal hade alltjämt latinet på de linjer där de lästes. Engelska var nu ett obligatoriskt ämne såväl för halvklassiker som för realare. För helklassiker kvarstod möjligheten att välja till hebreiska och engelska.

Åren 1880—1895 markerar en ny utvecklingsfas. De förslag till omorganisering av läroverket som då utarbetades gav inga omedelbara resultat, men för språkundervisningen är perioden betydelsefull. Från ett konservativt utgångsläge präglad av strävan mot en formell bildning förändras opinionen bland utredare och språkmän i riktning mot en pragmatisk inställning. Tidigare mål blir ifrågasatta och nya undervisningsmetoder växer fram. I detta avseende är följande kommittéer och dokument av intresse:

1881 års konservativa betänkande om läroböcker i grammatik
1882 års stora läroverkskommitté och dess förslag 1884
1887 års regeringsförslag
1890 års läroverkskommitté och dess förslag 1891
1895 års kungörelse med ändringar i 1878 års stadga.

Kritiken mot latindominansen var skarp under dessa år, samtidigt som tyskan stärkte sina positioner. Nyttan av att kunna engelska inom olika områden av samhällslivet betonades. Av helklassikerna, som efter hand blev procentuellt sett färre, kunde engelska språket dock alltjämt läsas endast som ett valfritt ämne.

I läroverksdramats slutskede, som överskrider sekelskiftet, förverkligas till sist flera decenniers reformsträvanden. Läroverket delas i en realskola och ett tvådelat gymnasium, båda avslutade med en avgångsexamen. Från realskolan, som avses ge medborgerlig bildning, skapas en övergång till det mot vetenskapliga studier inriktade gymnasiet. Förarbetet till denna genomgripande reform tog sig bl a följande officiella uttryck:

1898 års sakkunniga och deras yttrande 1899
1899 års stora läroverkskommitté och dess betänkande 1902
1905 års läroverksstadga.

Vid periodens slut blev både latin och franska förpassade till läroverkets gymnasiala stadium, medan grekiska ströks som obligatoriskt ämne på latinlinjen. Tyska blev nu för alla elever inte bara det första främmande språket utan också det språk som lästes under flest veckotimmar. Som andra skolspråk för alla inträdde engelska. Enligt 1905 års stadga kunde varken realskole- eller studentexamen avläggas utan prövning i engelska språket.

Av denna inledande orientering har framgått vilka källskrifter som gett stommen till detta kapitel. Därutöver har enskilda meningsyttringar uppmärksammats, då de påträffats i reservationer och remisser, i debattskrifter, dagspress och fackpress, i riksdagsprotokoll och i verksamhetsberättelser från de allmänna lärarmötenas språksektioner. Vidare har befintlig läroverksstatistik utnyttjats. Tack vare att sådan existerar har inga årsredogörelser från allmänna läroverk behövt framtagas.

Ur den historiska litteraturen har i synnerhet de utredningar anlåtats som utförts på uppdrag av 1918 års skolkommision och av läroverksöverstyrelsens vid samma tid tillsatta gymnasieutred-

ning. Sålunda har Erik Staafs och Gerda Martins kartläggning av de moderna språkens ställning i svenska skolor¹ varit en värdefull tillgång, liksom Karl Nordlunds översikt över linjedelningen vid svenska gymnasier². Diskussionen om lämpligaste begynnelse-språk har följts i ett betänkande från 1938.³ I övrigt kan nämnas undersökningar gjorda av Birger Thorén med anledning av först studentexamens, sedan *Pedagogisk tidskrifts* hundraårsjubileum⁴ samt arbeten av Gunnar Richardson, Olof Wennås och Sigurd Åstrand⁵. Wilhelm Sjöstrands pedagogikhistoria⁶ har gett de nödvändiga bakgrundskunskaperna.

I första hand dras de yttre ramarna för läroverkens engelskundervisning upp: vi får följa engelska språket på dess väg till ett slutligt allmänt erkännande som obligatoriskt skolspråk vid statliga allmänna läroverk och ta del av undervisningens stadgeenliga kursmoment och rekommendationerna för dess utformning. Det sker under beaktande av vad som gällde för språkundervisningen i övrigt, eftersom de olika språkämnen givetvis var beroende av varandra. I andra hand görs ett försök att belysa det innehåll och de metoder som kom att präglade läroverksundervisningen i engelska från 1850 till 1905. Det sker utifrån en analys av läromedelssituationen. Härvid behandlas tillgången på i Sverige utgivna läromedel i engelska, vilka av dessa som blev mest använda under olika perioder och vilka läromedel som blev införda från utlandet som komplement till de inhemska resurserna. Läromedelsavsnittet stöder sig på resultaten av en i annat sammanhang redovisad specialundersökning.⁷

Kapitlets innehåll förtydligas med hjälp av fyra bilagor. I bilaga 3 återges timplanerna för den obligatoriska undervisningen i läroverkens alla främmande språk, gamla såväl som nya. Jämförelser mellan de olika språkens timtilldelning vid olika tidpunkter och på olika utbildningslinjer underlättas av diagrammen i bilaga 4. I bilagorna 5:1—5:4 ges kursplanerna i engelska för perioden i fråga, fördelade på klasser och linjer. Bilaga 6 slutligen visar användningsfrekvenserna för mest använda läromedel under ett läsår vartdera av 1870-, 1880- och 1890-talen samt det totala antalet använda läromedel med fördelning på utgivningsland. Hänvisningar till bilagorna kommer att ges efterhand. De rekommenderas emellertid redan nu till en förberedande besiktning.

1. Tiden fram till 1870

Ett oroligt övergångsskede

Läroverkens yttre organisation reglerades 1849 av ett kungligt cirkulär, som föreskrev en sammanslagning av lärdomsskola, apologistkola och gymnasium till ett enda elementarläroverk. I detta skulle dispens kunna beviljas från läsningen av latin, grekiska och hebreiska.¹ Därmed fick den icke-klassiska bildningen ett officiellt erkännande. Det blev möjligt att koncentrera läroverksårens språkstudier till de moderna språken.

Tidigare hade denna möjlighet förutom vid några högre apologistläroverk endast erbjudits av »Nya elementar», statens försöksskola i Stockholm. Övriga läroverks elever hade måst genomgå den helklassiska lärdomsskolan, innan de på gymnasiet beretts tillfälle att läsa tyska och franska. Undervisning i engelska skulle enligt 1807 och 1820 års skolordningar blott och bart erbjudas gymnasister på lediga stunder och mot särskild betalning.² Sådan var språksituationen inför läroverkens omorganisering vid sekelmitten.

Beträffande tim- och kursplaner gav det s k läroverksplakatet inga direktiv. Varje kollegium hade till en början rätt att tillsammans med biskopen i stiftet utforma verksamheten vid det egna läroverket. Hur pass engelskan kunde hävda sig bredvid tyskan och franskan i detta läge framgår av de statistiska upplysningar som infordrades från elementarläroverken inför det tredje allmänna lärarmötet 1854. När det insamlade materialet följande år befordrades till trycket, hade uppgifter influerat från ett femtiotal läroverk, till sin storlek varierande mellan två och tio klasser — det fanns jämte de högre, fullständiga läroverken också tre- eller femklassiga lägre läroverk och en- eller tvåklassiga pedagogier. Samtliga uppgiftslämnare gav undervisning i tyska, alla utom två i franska men bara en tredjedel i engelska.³

Enligt denna läroverksstatistik, som redigerats av den kände skolmannen Per Adam Siljeström (1815—1892), saknades engelskundervisning inte bara vid flertalet mindre läroverk utan också vid några av de större, såsom i Linköping och Strängnäs. Vid Lunds katedralskola kunde engelska bara läsas på extratimmar utanför det ordinarie schemat. Störst timtal hade engelskan tilldelats vid Nya elementarskolan, som hade en vid denna tid

ovanlig språkföljd: tyska, engelska, franska, latin, grekiska och hebreiska. Det märkliga var inte bara eller främst att engelska lästes som andra språk av alla elever utan fastmer att de levande språken studerades före de döda. Vid »Nya elementar» hade engelskstudier varit obligatoriska alltsedan skolans tillkomst 1828, och de drevs nu så långt, att både den moderna och den klassiska linjens elever fick regelbundna skriv- och talövningar. Andra läroverk med rikligt tilltagen tid för engelskundervisning låg i Västsverige, nämligen i Göteborg och Vänersborg, där det tidigare funnits högre apologistläroverk. I Göteborg förekom skrivövningar i engelska för både realare och latinare, men ingen talövning. I övriga läroverk med engelskundervisning begränsades denna till läsövningar och innötning av formläran, vilket ansågs tillhöra den elementära undervisningen i ett främmande språk.⁴

Först 1856 förelåg en ny läroverksstadga. Den fastställde ett odelat tvåårigt nederstadium följt av två sjuåriga linjer med möjlighet till samläsning i en del gemensamma ämnen. För inträde i första klassen krävdes det av den sökande att han fyllt nio år, att han kunde läsa, skriva och räkna samt att han lärt sig katekesen och kände till den bibliska historien. Under det andra skolåret skulle franska införas som första främmande språk. Därefter följde för klassikerna latin, tyska och grekiska, för icke-klassiker tyska och engelska. De förra kunde bli befriade från grekiska liksom från något av de moderna språken, men de kunde också välja till hebreiska och engelska. De senare hade rätt att utesluta antingen engelska eller tyska.⁵

Den nya stadgan innebar en kraftig satsning på de nya språken, i synnerhet för dem som valde det icke-klassiska alternativet (se bilaga 3). Under de nio läroverksåren skulle dessa elever få sammanlagt 26 veckotimmars engelskundervisning fördelad på sex år (5 + 5 + 5 + 5 + 3 + 3), medan deras undervisning i tyska och franska omfattade vardera 29 och 43 veckotimmar fördelade på sju respektive åtta skolår. Klassikerna tilldelades färre lektioner i tyska och franska, sammanlagt 17 under sex år respektive 25 under sju år, men ändå betydligt flera än tidigare, då all undervisning i moderna språk varit förlagd till gymnasieåren. För deras tillval av engelska, som var begränsat till de högsta klasserna, saknades angivet timtal. Allt som allt innebar dessa timplaner en radikal förändring av läroverkens hela inriktning. Det klassiska monopolet

var brutet.

Föreskrifter om hur språkundervisningen skulle bedrivas vittnar om högt ställda förväntningar. Talövningar gjordes obligatoriska i samtliga moderna språk, och så vitt möjligt skulle läraren undervisa på det språk vari undervisningen meddelades.⁶ Tydligt hystes tilltro till lärarnas förmåga och hopp om praktiska vinster av språkstudierna. Att åtminstone engelskundervisningen vid denna tidpunkt inriktades mot färdighetsmål visar de läroböcker i ämnet som tillkom under 1850-talet.⁷

Reaktionen mot 1856 års stadga blev stark. Många ogillade t ex införandet av franska som första språk. I en ledare i *Aftonbladet* heter det: »/.../ både tyskan och engelskan skulle ur pedagogisk synpunkt ega företräde framför franskan såsom, näst modersmålet, tjänande att grundlägga språkundervisningen i våra skolor /.../». Ur praktisk synpunkt ansågs tyska språket vara tjänligast, eftersom kunskaper i tyska var av störst betydelse för de elever som tidigt lämnade läroverket och övergick till de sk ningarna, företrädesvis minuthandel, hantverk och jordbruk. Men skribenten tillägger: »Den tid skall säkerligen komma, och den är förmodligen icke långt aflägsen, då man skall med mera skäl säga om engelskan hvad vi härsest sagt om tyskan /.../». ⁸ Denna framtidsvision så tidigt som 1856 är värd att uppmärksammas. En praktisk målinriktning är uppenbar.

Språkföljden diskuterades på nytt vid 1856—1858 års riksdag, där tyskan hade många förespråkare. En talare i borgarståndet menade dock, att engelska var att föredraga framför tyska, om nu inte franska fick förbli begynnelse språket vid läroverken. Vad man mest hade emot den nya undervisningsplanen var dels mångläseriet som kunde leda till överansträngning, dels de många valmöjligheterna som var svåra att realisera. Riksdagen beslöt att en kommitté bestående av erfarna vetenskapsmän och skolmän skulle tillsättas för att granska 1856 års stadga.⁹ Den nya läroplanen hade blivit underkänd, innan den ens hunnit genomföras vid elementarläroverken.

Engelska — ett nytto- och framtidsspråk

1858 års granskningskommitté leddes av historieprofessorn i Uppsala, Fredrik Ferdinand Carlson, som tidigare varit prinsar-

nas lärare. Att han inte hade mycket till övers för nyspråkliga studier har framgått av hans agerande vid 1850 och 1853 års riksdagar, då en professur i moderna språk fördes på tal (se avsnittet Uppsala universitet: Vägen till professuren). Granskningskommittén arbetade snabbt och avlämnade flera betänkanden. Redan i december 1858 förelåg ett förslag till ny läroverksstadga med en ökad betoning av de döda språken och en ändrad följd mellan de levande.¹⁰ Innan vi konstaterar hur detta påverkade engelskundervisningen, kan det ha sitt intresse att ta del av hur man på skilda håll argumenterade för och emot läsningen av engelska språket.

När Pedagogiska föreningen i Stockholm sammanträdde på nyåret 1859, hade man som ämne för kvällens förhandlingar valt den ordning i vilken de moderna språken lämpligen borde läsas vid elementarläroverken.¹¹ Enligt Per Adam Siljeström, nu rektor vid Nya elementarskolan, borde språkföljden vara »först engelskan, så franskan och sist tyskan». Visserligen fann han kunskaper i franska vara av störst nytta, men i pedagogiskt avseende ansåg han engelska vara lämpligare som begynnelse språk, detta på grund av dess enklare konstruktion och dess till hälften germanska ordförråd. Det engelska uttalet var heller inte svårare än att barn med lätthet kunde lära sig det. Siljeström pekade vidare på den engelska litteraturens stora inre värde och det engelska språkets världshistoriska betydelse. Engelsmännen var i hans ögon jordens största folk och England den nation som besatt den största politiska och sociala kraften. »Det är /.../ vesterut som vi måste vända blickarna, då vi vilja följa civilisationen i alla dess riktningar», menade han. I detta sammanhang finns det anledning att erinra om världsutställningen i London 1851, den första i sitt slag. Siljeström hade själv upprepade gånger besökt England, t ex vid en skolutställning 1854, och också gjort en resa till Förenta Staterna, dit utvandringen nu börjat komma i gång på allvar. Under sina studieår hade han specialiserat sig på naturvetenskaperna.¹² Det kan också ha fått honom att erfar betydelsen av att kunna engelska.

Några mötesdeltagare yttrade sig liksom Siljeström uppskattande om engelska språket men tvekade att sätta det först. En framhöll bristen på engelsklärare, en annan ansåg den engelska grammatiken vara alltför lätt för att bibringa eleverna någon

grammatikalisk bildning. Tyskans och franskans stora förtjänster framhölls av flera talare. Föreningens ordförande talade sig sålunda varm för tyskans företräden men kunde tänka sig att ett undantag gjordes på västkusten, där engelska kunde vara att föredraga som begynnelsespråk. Flertalet av de samlade pedagogerna var eniga om att möjligheten att läsa engelska borde tidigareläggas på den »lärda» linjen, dvs för elever som läste latin och grekiska.

Också på regeringsplanet fördes engelska fram som tänkbart första språk i läroverken. Det skedde i konseljen, och förslaget väcktes av chefen för ecklesiastikdepartementet, Lars Anton Anjou (1803—1884), som var teolog. Det var på hans initiativ som franska hade getts företräde i 1856 års stadga, och han vände sig nu mot det förslag som kommittén framlagt och som innebar att tyska skulle komma först. Enligt Anjou var det tyska språket alltför likt det svenska för att kunna tjäna som grund för fortsatta språkstudier. Hellre såg han att franska blev utbytt mot engelska som begynnelsespråk i läroverken. Engelskan hade åtminstone den fördelen, menade han, att den öppnade blicken för de romanska språken.¹³

År 1859 stadfästes en ny läroverksstadga, som utökade skoltiden från nio till tio år. Alla dispensmöjligheter drogs in, den nyspråkliga undervisningen reducerades och tyska blev det grundläggande språket. På reallinjen följde engelska och franska i nämnd ordning. Fastän franska språket alltså nu kom sist i stället för först på denna linje, hade det alltjämt det största veckotimtalet, sammanlagt 31 veckotimmar under sju skolår. Engelska skulle läsas 22 veckotimmar fördelade på åtta år (3 + 3 + 3 + 3 + 2 + 2 + 3 + 3) och tyska likaså 22 timmar men bara under sju år. Tyska lästes alltså först och franska mest, men engelskundervisning förekom under flest skolår. För klassikerna, som nu fick ett kraftigt påslag av timtalet i latin och grekiska, minskade antalet fransk- och tysklektioner (se bilaga 3), medan erbjudandet om tillval av hebreiska och engelska kvarstod i den tvååriga avgångsklassen. Bestämmelsen om talövningar som ett obligatoriskt inslag i språkundervisningen utgick. Däremot bibehölls föreskriften om att lektionerna om möjligt skulle hållas på det främmande språket.¹⁴

Att läraren obehindrat kunde tala de moderna språk han un-

dervisade i torde mera sällan ha varit fallet. Både 1856 och 1859 års läroverksstadgor inrymmer en paragraf som vittnar om svårigheter att få kompetenta språklärare¹⁵:

Lärarebefattning i främmande lefwande språk må, om tillgång saknas på skicklig sökande, som fullgjort wilkoren för behörighet till sysslans erhållande, kunna åt annan för undervisningens bestridande lämplig person på förordnande anförtros.

De formella behörighetskraven för tjänst som lektor, adjunkt och kollega vid denna tid har behandlats i början av föregående kapitel. De reglerades 1859, samtidigt som disciplinen nyuropeisk lingvistik och modern litteratur blev ett akademiskt examensämne. Språklärarysslan var emellertid till en början sämre avlönad än läroverkstjänstgöring i allmänhet¹⁶. Den var föga attraktiv, helst som det kostade mycken tid och möda för lärarkandidaterna att själva lära sig de moderna språken.

I sitt betänkande hade 1858 års läroverkskommitté motiverat och kommenterat sitt förslag till undervisningsplan ämne för ämne. Som grund för engelskans inplacering näst efter tyskan på den reala linjen anfördes dels språkets »många elementer af den germanska språkstammen», från vilken realarnas språkundervisning borde utgå, dels den ypperliga engelska litteraturen och den stora användbarhet som engelska språket visat sig ha »för alla dem, som vilja drifva praktiska yrken».¹⁷ 1859 års läroverksstadga anger följande kurser för reallinjens engelskundervisning¹⁸:

Tredje klassen: Läseöfningar. Formlära.

Fjerde klassen: Läsning ur en tjenlig krestomati eller lättare författare. Fortsättning af formläran.

Femte klassen (tvåårig): Läsning ur en tjenlig krestomati eller walda författare. Grammatik. Skriföfningar på lärorummet.

Sjette klassen (tvåårig): Läsning af walda författare. Skriföfningar på lärorummet.

Sjunde klassen (tvåårig): Extemporerad läsning. Skriföfningar på lärorummet.

En krestomati var en läsebok med utdrag ur skilda författares verk. Extemporerad läsning skedde utan föregående preparation. Skrivövningarna innebar översättning av svenska texter till engelska. För de klassiker som valde att läsa engelska under de två sista läroverksåren var kursen begränsad till uttalslära, gramma-

tik och läsövningar.¹⁹ I ett avseende är förändringarna gentemot föregående kursplaner anmärkningsvärda: momentet uttal har strukits i realarnas nybörjarundervisning, liksom momentet talövningar under det andra och tredje år då engelska lästes (jfr bilaga 5:1). För klassikerna kvarstår emellertid momentet uttalslära, som kan förmodas ha inneburit inprägling av uttalsregler, dvs just läran om uttalet, och ingenting därutöver.

Som synes övervägde textläsningen inom den obligatoriska engelskundervisningen. En språkundervisning »på detta mera summariska sätt för», dvs med föga grammatikstudier och utan hemskrivningar, motiverades av de kommitterade med att så mycken tid som möjligt borde ägnas åt att införa eleverna i den engelska litteraturen. Samtidigt som denna i största allmänhet ansågs kärnfull och rik, befanns den för »den praktiske mannen» innehålla skatter till ovärderlig nytta. Det gällde emellertid för realarna att också övervinna de svårigheter som det engelska uttalet erbjöd samt att med hjälp av skriftliga övningar i skolan befästa kunskaperna i formläran och inhämta det viktigaste av syntaxen.²⁰

Språkföljden tyska, engelska, franska, som stadfästes 1859 för elever som dispenserats från läsningen av klassiska språk, förekom som vi sett redan vid Nya elementarskolan och gällde där alla elever. Också för »elementaristerna» infördes emellertid en förändring 1859. Från att tidigare ha haft ett första skolår utan främmande språk fick de nu börja läsa tyska redan som nioåringar, varefter engelska och franska följde slag i slag med ett nytt språk i varje klass.²¹ Lärare i sistnämnda två språk var Gustaf Samuel Löwenhielm (f 1823). Han hade själv skrivit den engelska nybörjarbok som lästes av tioåringarna och tillsammans med en kollega utarbetat en engelsk läsebok om Englands äldre historia.²² Båda dessa lärare hade tidigare varit elever vid Nya elementarskolan, där de undervisats i engelska av Emanuel Matthias Olde, senare professor i nyuropeisk lingvistik och modern litteratur i Lund.

I sina skolminnen från 1850-talet²³ berättar en f d »elementarist» om Löwenhielm som engelsklärare. Vi får se honom sitta mitt ibland sina elever »under ett ständigt uppreparande af de nya ljuden, hvilka ej alla pojktungor hade så lätt att tillägna sig». Förmodligen utgick han därvid från Oldes »prononciationslära», som byggde på Walkers system med vokalljuden angivna med sif-

ferbeteckningar. Detta transkriptionssätt hade Löwenhielm vidareutvecklat och infört i nybörjarboken, där texterna inte bara var försedda med uttalshjälp utan också, »enl. skolans speciella metod», hade en ordagrann översättning mellan raderna. När pojkar kom så långt som till den historiska läseboken, skulle de själva efter en given modell »pricka in» uttalstecknen i texterna, åtminstone i de första kapitlen. Bland eleverna befann sig Axel Erdmann, senare Uppsalas förste professor i engelska språket och den som mer än någon annan skulle bidra till att föra anglistiken och den akademiska engelskundervisningen in på nya vägar. För honom var ljuden och det talade språket grundläggande element. Det kan inte ha varit oväsentligt att han genomgick »Nya elementar», medan denna statens försöksskola alltjämt utmärkte sig för nya och friska grepp när det gällde undervisningen i moderna språk. Erdmann började sin skolgång där 1852, nyss nio år fyllda, och blev student i Uppsala 1861.

Nya elementarskolans försök med den mycket tidiga undervisningen i tyska, engelska och franska slog emellertid inte väl ut. Eleverna befanns vara för »späda» för de jämförelser man hade hoppats kunna göra mellan språken, och vart och ett av dessa kunde inte tilldelas den tid som hade behövts. När resultatet i efterhand summerades av en av skolans lärare²⁴, uttryckte han det så här: »I stället förspordes icke så sällan sammanblandning och förvirring i den inhemtade kunskapen.» På lärarnas förslag beslöt direktionen 1864 att uppskjuta starten av studierna i engelska och franska till tredje respektive fjärde klassen.

Först efter tillkomsten av 1859 års läroverksstadga tycks lektorstjänster i större utsträckning ha blivit utlysta i »främmande levande språk». Den företagna inventeringen av domkapitelsavhandlingar med teser på franska, tyska och engelska visar en anhopning av sökande just detta och närmast följande år: inte mindre än sexton avhandlingar med engelskspråkiga inslag trycktes 1859 och 1860 (se bilaga 2). De sökta tjänsterna fördelar sig på nio domkapitel: Göteborg, Härnösand, Lund, Skara, Strängnäs, Uppsala, Visby, Västerås och Växjö. År 1858 hade dessutom en nyspråklig domkapitelsavhandling försvarats i Kalmar, och bland de sju som påträffats från åren 1864 och 1865 framlades en i Linköping och en i Stockholm.

De engelskspråkiga lärdomsproven från dessa år är i många fall

ytterst torftiga, omfattande ett tiotal rader eller några få sidor, men längre utläggningar förekommer också. Längst, med fjorton tätskrivna sidor, är *On a new method of indicating the English pronunciation* av Viktor Enblom (1819—1876), försvarad inför domkapitlet i Västerås 1859. Det var fler än Enblom som uppehöll sig vid det engelska uttalet. Andra beskrev engelska språkets karakteristika och tog ställning till dess lämplighet som skolspråk, såsom Johan Adolf Gadd (f 1821) vid en lektorsdisputation i Lund samma år²⁵:

There are three chief qualities which make a language worth being studied in schools: richness of grammatical form combined with a syntax logically developed, a rich and distinguished literature, lastly an extensive use of the language. As for the English language, you cannot but allow it to possess the two last mentioned qualities in as high a degree as any other, and consequently to merit a place among the subjects of school instruction.

En av Gadds medtävlare i Lund, franskdocenten Paul Johan Christoffer Dubb (1822—1879), ställer den engelska litteraturen mot den franska och finner den förra vara av störst värde för oss, eftersom England är protestantiskt.²⁶ I ett annat sammanhang, nämligen i förordet till en lärobok i franska 1859, beklagar Dubb att engelskan inte fanns upptagen på läsordningen för den klassiska linjen: »Ignorera *Shakespeares, Byrons, Macaulays* tungomål, framtidens universalspråk, som redan länge studerats i *alla* bildade länder!! Duties omitted, sins committed.» Dubb beklagar också att franskan som begynnelsespråk blivit utbytt mot »det matta, platta, dofwa, otydliga, med vårt eget så nära beslägtade och därför för gissningar och för begabberi så blottställda tyska språket».²⁷ Franska och engelska var Dubbs huvudspråk, och i dem blev han 1859 lektor vid Lunds katedralskola.

Som vi sett fanns det mycket att andraga till försvar för engelska som skolämne. Både externa och interna kriterier återropades. Redan nu förutsågs möjligheten att det tidigare förbisedda språket kunde bli framtidens världsspråk. Av några betonades de germanska, av andra de romanska språkelementen, och båda dessa kännetecken kunde vändas till engelskundervisningens fördel. En annan fördel var den värdefulla skön- och facklitteratur som blev tillgänglig för den engelskkunnige. Att den engelska grammatiken

var lätt att lära har däremot visat sig vara ett tveeggat argument. Det upplevdes som en nackdel av skolmän som bortsåg från den praktiska aspekten och i stället framhöll läroverkets uppgift att ge en formell bildning.

I formalbildningssträvandenas kniptång

Efter 1850-talets stora organisatoriska förändringar av de allmänna läroverken följde under 1860-talet en stabilisering av läget. Språkdebatten fortsatte emellertid. Under riksdagen 1862—1863 blev läroverksundervisningen diskuterad i alla fyra stånden. Då kom naturligtvis också språken på tal. I adelsståndet väcktes en motion om att engelska skulle ersätta grekiska som obligatoriskt ämne på den klassiska linjen.²⁸ Det var en första ansats till det halvklassiska alternativ som så småningom växte fram. I borgarståndet, där läroverksrektorerna var talrikt företrädde, tog publicisten Lars Johan Hierta (1801—1872) upp språkundervisningens metodik. Han utdömde den ensidigt grammatiserande metoden, som skapade olust och medförde onödigt arbete. Alla mindes »grammatica latina, som kom pojkarne att grina». I stället för att belasta barnens minne med svårfattliga regler och undantag borde man låta dem lära in fraser knutna till ett rikt ordförråd. »Detta sätt står den lefvande undervisningen genom talet närmare, och bör därför antagas såsom det enda rätta; formläran skall derigenom likasom af sig sjelf inhemtas.» På åskådning och inte på abstraktioner måste den första språkundervisningen bygga, menade Hierta, som förutsatte att barnen skulle lära sig tala de främmande språken. Hans anförande väckte en storm av protester.²⁹ Den formella bildningen fick inte äventyras.

Läroverkens språkmetodik utvecklades under 1860-talet i en helt annan riktning än den Hierta förespråkade. När de centrala skolmyndigheterna 1865 lät publicera *Anvisningar och råd för lärare*, återgav de med obetydliga förändringar de metodiska anvisningar som utformats av 1858 års granskningskommitté. Som viktiga mål för skolundervisningen i språk framhölls dels språksinnets utbildande, dels kännedom om den främmande litteraturens bästa alster.³⁰ Samma år kungjordes vissa ändringar i 1859 års stadga. Bl a utgick föreskriften om att språkundervisningen om möjligt skulle meddelas på det språk den avsåg.³¹ Den akademis-

ka undervisning i nyuropeisk lingvistik och modern litteratur som erbjöds i Uppsala och Lund bidrog föga till de blivande språklärarnas förvärv av muntliga färdigheter. Ändringen kan därför betraktas som en anpassning till den reella undervisningssituationen. Den antyder emellertid en snävare målsättning för läroverkens språkundervisning. Att lära ut det talade språket ansågs inte längre höra den lärda skolan till.

Genom 1865 års kungörelse tidigarelades och utökades tyskundervisningen, samtidigt som franskundervisningen fick minskat timtal. Vidare uppluckrades tvånget att läsa grekiska på den klassiska linjen.³² En ny kungörelse 1869 tidigarelade engelskstudier ett år, en följd av att första klassen drogs in så att läroverket på nytt blev nioårigt. Redan under det andra skolåret började alltså realarna läsa engelska (se bilaga 3). Eftersom inträdesåldern vid samma tillfälle höjdes från nio till tio år och undervisningen i engelska liksom tidigare omfattade 22 veckotimmar fördelade på åtta skolår (4 + 4 + 2 + 2 + 2 + 2 + 3 + 3), blev ändringen dock obetydlig.³³ Kursplanerna i engelska var också så gott som oförändrade (se bilaga 5:1). Ett cirkulär i anslutning till 1869 års kungörelse föreskrev, att latinare som blivit befriade från grekiska skulle delta i bl a engelskundervisningen på reallinjen.³⁴ Detta beslut banade vägen för den klyvning i en hel- och en halvklassisk linje som skulle realiseras under följande decennium.

Engelskans relativt starka position på undervisningsplanen var omstridd bland läroverkens lärare. Språkets brister som formbildande ämne kommenterades t ex på det femte allmänna lärarmötet, som hölls i Stockholm 1866. Frågan gällde vilket språk som lämpligast kunde läggas till grund för språkundervisningen för icke-latinläsande elever. Någon ville ha svenska som grundläggande språk, flertalet tyska och några franska. Ensam om att hävda det engelska språkets företräde var en icke-språkman, den liberale tidningsredaktören Fredrik Theodor Borg (1824—1895) från Helsingborg. Sektionen enades till slut om uttalandet, »att tyskan bör läsas i 1:sta klassen, franska språket börja i den 3:dje, och engelskan uppskjutas». Detta gällde alltså realarna, som tidigare i många sammanhang ansetts ha behov av kunskaper just i engelska. Till grund för överläggningen låg följande karakteristik av de tre språken: »/.../ franskan eger ett synnerligen rikt verbal-system, tyskan åter en jemförelsevis fullständig nominalböjning,

hvaremot engelskans former, nominala och verbala, äro till det mesta afnötta /.../».³⁵ När såsom här var fallet den enda bedömningsgrunden var formlärans komplexitet, hade engelska språket givetvis ingen möjlighet att hävda sig i konkurrensen.

Då språkundervisningen upptog en mycket stor del av läroverkstiden, är det inte ägnat att förvåna att en speciell kommission tillsattes för att reglera denna viktiga del av läroverkens verksamhet. Den började sitt arbete 1865 och hade i uppdrag att granska läroböcker i språk, ange riktlinjer för det framtida läroboksförfattandet och yttra sig angående frågan om en »likstämmig grammatikalisk behandling» av de många skolspråken. Bland dess åtta ledamöter märks den förste uppsalaprofessorn i nyuropeisk lingvistik, Carl Wilhelm Böttiger, samt fem framstående representanter för de klassiska språkens studium vid universitet och elementarläroverk.³⁶

I betänkandet 1866 fördöms både den ensidigt teoretiska metoden, som betonade formen på innehållets bekostnad, och den ensidigt praktiska, som var innehållscentrerad och gärna tog hjälp av läro- och läseböcker med den svenska översättningen tryckt mellan textraderna. Som »den i psykologiskt afseende riktigaste och af erfarenheten bäst vitsordade» förordas i stället en metod som lät eleverna först lära in former och regler och sedan tillämpa dem genom att översätta från och till det främmande språket. Denna s k genetiska metod ansågs beakta såväl innehåll som form, i det att översättningsövningarnas språkstoff gav »kött och blod åt den grammatikaliska formalkunskapens benbyggnad». Samtidigt kunde en anpassning av svårighetsgraden ske i takt med att elevernas själskrafter utvecklades. All undervisning i språk avsåg först och främst att främja förståndsutvecklingen. Bäst kunde detta syfte nås, menade man, om en så stor del av språkundervisningen som möjligt ges av en och samme lärare.³⁷

Så var då den enahanda grammatik- och översättningsmetod kodifierad som skulle prägla undervisningen i moderna språk långt in i vårt eget århundrade. Av läraren krävdes inte mycket mer än att han skulle vara »una hora doctior» än sina elever, som en tysk språkman uttryckte det i sin kritik av en inflytelserik företrädare för metoden.³⁸ Språkkommissionens betänkande blev av stor betydelse för engelskundervisningens utformning under närmast följande decennier. De kommitterade hade granskat befint-

liga läroböcker; de fördömde och gav rekommendationer. Deras detaljerade anvisningar till läroboksförfattare togs ad notam av många engelsklärare.³⁹ Med likriktade läroböcker följde en likriktning av undervisningen i de olika skolspråken. Därmed fråntogs engelskundervisningen det mått av frihet som den tidigare åtnjutit. I samma riktning verkade det nya examenssystem som härnäst skall beskrivas. Det är ingen överdrift att påstå att undervisningen i engelska, när den väl blivit etablerad inom den lärda skolan, blev fast i formalbildningssträvandenas kniptång.

Läroverksstudierna fick ökad stadga, i och med att studentexamen vid universiteten ersattes av en avgångsexamen vid elementarläroverken, övervakad av censorer. En sådan examen förrättades första gången 1864. Proven var dels skriftliga, dels muntliga. Man blev student utan att ha avlagt skriftligt prov i engelska, men på reallinjen fanns möjlighet att byta ut en översättning till tyska eller franska mot en översättning till engelska. Realarnas språktämata skulle vittna om »säker bekantskap med de allmänna lagarna för dessa språk», en formulering som återspeglar kravet på klassikernas översättning till latin.⁴⁰ Det kan noteras, att det skriftliga provet i engelska enligt 1859 års stadgeförslag skulle kunna utformas antingen som ett tema eller som en version, dvs som en översättning antingen till eller från engelska. I 1862 års examensstadga var däremot temaskrivning det enda alternativet. Som hjälpmedel tilläts lexikon och efter en ändring av stadgan 1875 också grammatik.⁴¹

Även den realare som skrivit underkänt på ett av de båda översättningsproven var berättigad att delta i de efterföljande examensförhören, som omfattade avgångsklassens alla ämnen. Samtliga abiturienter på reallinjen och några klassiker, nämligen de som valt engelska som tillvalsämne, undergick alltså muntlig prövning i engelska språket. Denna bestod huvudsakligen i översättning till svenska. Realarna förelades därvid inte bara texter som de tidigare läst utan också andra arbeten som medfördes av censorn i ämnet. För både realare och klassiker gällde, att den muntliga prövningen framför allt avsåg att utröna halten av den bildning de tillägnat sig. Först i andra hand bedömdes kunskaperna i ämnet.⁴²

Den nya examensordningen innebar att vart och ett av de moderna språken uppmärksammades på ett sätt som inte hade haft

någon motsvarighet i den gamla studentexamen. Där hade moderna språk betraktats som ett enda ämne och provresultaten i de olika språken vägts samman till ett för kunskaper i dem alla gemensamt betyg. I avgångsexamen vid läroverket räknades däremot tyska, franska och engelska som tre skilda examensämnen. Utöver kunskaper och bildning prövades »den mogenhet, som en fullständig elementarundervisning afser att bibringa». Den nya examen kallades därför ibland mogenhetsprövning, ibland mogenhets- eller maturitetsexamen. Den gamla benämningen studentexamen återupptogs i 1905 års läroverksstadga.⁴³ Som censorer i moderna språk intill dess fungerade i tur och ordning Jakob Theodor Hagberg, Volter Edvard Lidforss, Per Adolf Geijer, Axel Erdmann och Elis Wadstein⁴⁴, alla så småningom professorer, därav tre i Uppsala (Geijer i romanska språk), en i Lund och en i Göteborg.

Som synes var det så gott som uteslutande på reallinjen som nya erfarenheter av engelskundervisning vanns vid de statliga läroverken fram till 1870. Beträffande antalet och andelen realare under dessa år ger Sigurd Åstrand besked.⁴⁵ År 1869 fanns sålunda 2 012 realare och 6 561 klassiker i de högre läroverkens linjedelade klasser. Elevantalet var störst i de lägre klasserna för att sedan successivt avtaga. Åtskilliga läroverkelever slutade nämligen efter några år för att övergå till yrkeslivet eller till andra skolformer. Detta gällde i särskilt hög grad elever som valt reallinjen. Av dessa var det enligt Åstrand blott och bart 5% som fullföljde sina läroverksstudier. I avgångsklasserna var realarna därför ytterligt få, 1870 sammanlagt 67 elever, vilket motsvarar 14% av samtliga elever i sista klassen. När man därtill får veta att dessa 67 realare var fördelade på 25 läroverk, förstår man att engelska språket tilldrog sig föga uppmärksamhet, när det enskilda läroverket rustade sig för proven i mogenhetsexamen. För de fåtaliga realstudenterna öppnade sig vidare utbildningsvägar vid Teknologiska institutet, militära läroverk, högre handelsinstitut och bergsskolor, men universiteten tog inte emot dem. En del vann anställning vid post, telegraf, järnväg och tull eller fick kamerala befattningar.⁴⁶ Inom dessa grenar av samhällslivet var det värdefullt att kunna engelska.

Det råder inget tvivel om vilken som var den gängse uppfattningen om engelska språket som läroverksämne under de två de-

cennier som nu behandlats. Engelskan ansågs vara väl ägnad att bereda icke-latinläsande elever för praktiska värv men mindre tjänlig som formellt bildningsmedel och helt umbärlig för dem som förberedde sig för vidare studier vid ett universitet. Den praktiska målsättning som övervägde under 1850-talet är från dessa utgångspunkter lätt att förstå. Att den metodiska friheten blev beskuren under 1860-talet har också sin förklaring: språkkommissionens direktiv och bestämmelserna för avgångsexamen vid läroverken gällde i lika mån för alla skolspråk. Fastän engelskan av många betraktades som ett nytto- och framtidsspråk, fick undervisningen i ämnet en övervägande formell prägel.

2. Reformarbetet under 1870-talet

Delade meningar i språkfrågan

Med nya kommunallagar 1862 och en ny riksdagsordning 1866 följde krav på läroverken att bättre tillgodose behovet av en allmän medborgerlig bildning. Dessa krav formulerades inför 1870 års riksdag av folkskoleinspektören, f d matematiklektorn i Växjö Abraham Rundbäck (1827—1893), som i en uppmärksammat motion uttalade sig för en förnyad utredning av skolfrågan. I en skrift som bifogades motionen, *Om bristerna i elementarläroverkets nuvarande organisation jemte förslag till dess ändamålsenliga ombildning*, förordade Rundbäck en delning av läroverket i en femklassig, allmänbildande elementarskola och ett fyraårigt, strikt linjedelat gymnasium.

Läroverkets språkundervisning ansåg Rundbäck ensidig och överdriven: av skolans nio år använde en latinare nära 5 1/2 och en realare nära 3 1/2 år på enbart språkstudier. I stället för att lägga kunskaperna i ett språk till grund för studiet av ett annat lade man kunskaperna i flera språk bredvid varandra. Det blev en undervisning »på bredden» och inte »på djupet». I sitt eget förslag till timplan lät han reduktionen av språktimmarna gå ut över bl a engelskan, som hänvisades till realgymnasiet och därmed till enbart fyra års studium.¹

Rundbäckes intentioner tillgodosågs i så måtto att en läroverkskommitté tillsattes, men denna var reaktionär och fann formalbildning vara ett mera angeläget utbildningsmål än en medborgerlig bildning. För förståndsutvecklingen fanns inga gynnsammare

medel än språkstudier, menade man, och av språken var latin det bästa: det var dött och därmed oföränderligt, det var rikt på böjningsformer och fritt från distraherande uttalssvårigheter. Också realarna borde därför komma i åtnjutande av latinundervisning. Latinstudierna skulle enligt 1872 års betänkande och förslag påbörjas redan i första klassen och fortgå under fyra år för läroverkets alla elever, varefter språket i fråga skulle läsas ytterligare fem år av dem som valde att avsluta sina läroverksstudier på den klassiska linjen.²

De kommitterades starka prioritering av latin medförde givetvis att utrymmet för moderna språk blev reducerat. Sålunda föreslogs särskilt franskans timtilldelning bli kraftigt beskuren. Härvidlag kan det vara lämpligt att erinra om utgången av fransk-tyska kriget, som pågick och avslutades under de år kommittén var i arbete. Också engelskundervisningen blev emellertid illa tillgodosedd, vilket framgår av följande timplaneförslag för reallinjen³:

Latin:	8	+	8	+	7	+	7	—	—	—	—	—	=	30			
Tyska:	—	—	4	+	4	+	4	+	3	+	3	+	2	+	2	=	22
Engelska:	—	—	—	—	6	+	3	+	3	+	2	+	2	=	16		
Franska:	—	—	—	—	—	3	+	3	+	2	+	2	=	10			

(jfr med 1856 och 1859 års timplaner, bilaga 3).

Som en följd av den nyspråkliga undervisningens beskärning föreslogs, att kunskaper i tyska och franska skulle bedömas med ett gemensamt betyg i latinarnas mogenhetsexamen och att det samma skulle gälla för engelska och franska i realarnas examen. Endast tyska på reallinjen skulle betygsättas för sig.⁴

Detta var förvisso ett utmanande revisionsförslag, och kommittén var heller inte enig om det. Mot majoriteten stod bl a Gustaf Kolmodin (1823—1893), som i egenskap av jordbrukare från Gotland företrädde speciella intressen: »Helt visst skall den unge teknikern, veterinären eller landtbrukaren vid mer än ett tillfälle få skäl att önska, det hans latinstudier varit ogjorda, och att den derigenom besparade tiden blifvit fördelad mellan t.ex. de tyska och engelska språken.» För dem som utbildade sig till praktiska yrken satte Kolmodin engelska före franska, eftersom den engelska litteraturen erbjöd så många utmärkta arbeten på dessa områden.⁵

En annan reservant mot majoritetens förslag, professorn i logik och metafysik i Uppsala Sigurd Ribbing (1816—1899), fann likaså engelskan ur praktisk synpunkt viktigare än franskan. Han hävdade emellertid, att det går betydligt lättare att lära sig engelska för den som redan är bekant med franska språket, medan studiet av franska inte på samma sätt underlättas av kunskaper i engelska. Samtidigt framhöll han, att engelska kunde läras utan grammatikregler: »I samma mån det sistnämnda språket utbytt former och böjningar mot särskilda ord, praepositioner eller sammansättningar, blir detsamma lättare fattligt och brukbart blott genom att i minnet kvarhålla de särskilda ordens betydelse, utan behof af grammatiska regler /.../». Dock ansåg Ribbing, att lättheten att meddela sig på engelska i tal och skrift stod i omvänt förhållande till språkets lämplighet »såsom medel för språkbildning och logisk öfning». ⁶ Här möter vi på nytt den kluvenhet i synen på den lätta engelska grammatiken som vi tidigare sett exemplifierad. En logikprofessors uttalande måste i detta avseende ha tillmätts stor betydelse.

Många skolmän gav i debattskrifter tillkänna sin inställning till läroverksfrågan i allmänhet och språkfrågan i synnerhet. Bland dem var Carl Gustaf Bergman (1840—1905), som 1872 lät publicera *Några ord om elementarläroverken*. Bergman var vid denna tid nybliven rektor för Beskowska skolan i Stockholm, ett privatläroverk som då ännu erbjöd enbart en klassisk utbildningsväg. Liksom majoriteten av de kommitterade fann han latin vara det lämpligaste begynnelse språket för alla läroverkselever, men av de moderna språken ansåg han att engelska borde läras först. Bergman framhöll tal- och skrifvfärdigheternas betydelse. Om den tid som var anslagen åt tyska i stället ägnades åt engelska, var det troligt att eleverna under läroverksåren skulle lära sig tala och skriva detta språk, som var så mycket lättare att lära än det tyska. Med inget annat land i Europa hade svenskarna större beröring än med England, hävdade Bergman, och från inget annat land kom så många tidskrifter rörande lantbruk, mekaniska vetenskaper och ingenjörsvetenskaper som från England och Amerika. Engelska talades också av ojämförligt många fler än tyska och franska i alla världsdelar utom möjligen i Afrika, där franskan var allmän. ⁷ När grunden för läroverkens språkstudier väl var lagd med latin och formalbildningsaspekten därmed blivit tillgodosedd, kunde

tydligt också praktiska mål beaktas.

Stor uppskattning rönt engelska språket likaså i en uppsats om språk och nationalitet, skriven av språkforskaren Esaias Tegnér (1843—1928) i Lund och införd i *Svensk tidskrift för politik, ekonomi och litteratur* 1874⁸:

Af de språk, som nu talas på jorden, är väl emellertid engelskan det, ur hvilket snarast ett världsspråk skulle kunna utveckla sig. Det upp- bär en så rik materiell odling och är utbredd och känt öfver så stora och skilda världstrakter och har dessutom i själfva sin enkla byggnad sådana egenskaper, att det lättare än något annat språk, jag känner, skulle kunna upptaga världseröfrarens roll.

I stället för att minska engelskundervisningen vid läroverken, som 1870 års skolkommitté hade föreslagit, kunde det alltså snarare finnas anledning att stärka dess ställning. Som vi sett var dock meningarna härom delade. Det var många intressen som skulle tillgodoses i den kommande läroverksreformen. Avvägningen mellan en klassisk och en medborgerlig bildning skapade problem. Engelskans plats bland skolspråken var givetvis beroende av lösningen i stort. Det var framför allt latinet striden gällde.

I sin proposition till 1873 års riksdag gick regeringen förbi läroverkskommitténs latinvänliga läroplansförslag. Propositionen närmade sig i stället Rundbäcks tankegångar. Läroverkets lågstadium skulle ge medborgerlig bildning, och en kursavrundning i tredje och femte klass skulle göra skolgången mera meningsfull för elever som tidigt lämnade läroverket. Beträffande det stadium som motsvarade det gamla gymnasiet skisserades tre linjer, en helklassisk A-linje och en halvklassisk B-linje, båda omfattande fyra år, samt en blott treårig reallinje. Påfallande är regeringsförslaget ökning av tyskundervisningen under de fem första läroverksåren. ⁹ Den är dock lätt att förklara. Efter Tyska rikets bildande blev detta en maktfaktor att räkna med. På utbildningens område hade det tyska inflytandet redan tidigare varit stort. Detta gäller i synnerhet för gossläroverken. Att flickskolorna i viss utsträckning påverkades av engelska förebilder kommer nästa kapitel att visa.

I riksdagsdebatten om 1873 års proposition blev språkföljden på nytt ventilerad. Det intensiva tyskstudiet kunde bli till men för svenskheten, menade någon. Tyskans likhet med svenskan liksom

dess tunga satsbyggnad gjorde för övrigt språket olämpligt som grundläggande språk. Några talare ansåg franska lämpligare för detta ändamål. Förre justitiekanslern Nils Samuel von Koch (1801—1881) ville däremot helst ha engelska som grundspråk — han hade 1830 varit en av grundarna av den engelskinspirerade Hillska skolan i Stockholm.¹⁰ Engelskans betydelse för dem som valde ämbetsmannabanan framhölls av en av riksdagens mycket få frisinnade präster. Denne yrkade på att latinstudiet skulle uppskjutas och att den friställda lektionstiden skulle ägnas åt undervisning i engelska.¹¹

Slutet blev att det framlagda regeringsförslaget bifölls av riksdagen och att en kommitté tillsattes för att utarbeta en stadga efter de givna riktlinjerna. I december 1874 förelåg en ny organisationsplan med fem gemensamma klasser och en tredelad överbbyggnad. Redan inför det fjärde skolåret måste eleverna bestämma sig för om de skulle läsa latin eller ej. I stället för åtta veckotimmar latin i var och en av klasserna 4 och 5 kunde de välja sju timmar engelska och en timme geometrisk teckning. Två skäl angavs för att engelska fördes fram som andra främmande språk efter tyska för denna elevkategori. Dels var språket så lätt att man kunde hinna med »en nöjaktig avslutningskurs» på två år, dels var kunskaper i engelska av synnerlig vikt för dem som gick över till praktiska yrken. Som ett nytt och praktiskt inriktat kursmoment på detta stadium nämndes inläring av engelska vokabler.¹² I denna plan var det tyskundervisningen som fick påtaga sig ansvaret för den formella bildningen, vilket tydligen gav utrymme åt praktiska inslag i den elementära undervisningen i engelska.

På läroverkets högstadium gav planen en snål timtilldelning åt engelska språket. Under det att helklassikerna läste sammanlagt 26 veckotimmar grekiska under fyra år, skulle halvklassikerna få sammanlagt 10 veckotimmars engelskundervisning under samma tid, medan de resterande lektionerna skulle ägnas åt naturvetenskaperna. I själva verket ansågs engelskstudier knappast kunna fylla detta timtal, men de kommitterade sade sig ha saknat utvägar att på annat sätt sysselsätta de klassiker som inte läste grekiska. Helklassikerna, som tidigare kunnat läsa engelska som tillvalsämne, hade i det nya förslaget förlorat denna möjlighet. På den blott treåriga reallinjen dominerade franska jämte matematik och fysik. Där var bara sammanlagt sex veckotimmar avsatta för

undervisning i engelska språket.¹³

Mot detta timplaneförslag inlämnades en reservation av kommittéledamoten Johan Albert Drysen (1826—1881), lektor i moderna språk och rektor i Strängnäs.¹⁴ Han hade skrivit läroböcker i engelska avpassade för den första undervisningen (se bilaga 7) och påminde nu om den målsättning för nybörjarengelskan som i ett yttrande till statsrådsprotokollet blivit framförd av chefen för ecklesiastikdepartementet. Det var Gunnar Wennerberg (1817—1901) som höll i rodret vid denna för läroverket så betydelsefulla tidpunkt. Enligt honom borde undervisningen i klasserna 4 och 5 syfta till »en genom extemporalier vunnen färdighet att muntligt och skriftligt till engelska öfversätta vanliga framställningar och enklare uppsatser». Extemporalier var övningar vid vilka det som läraren dikterade omedelbart och utan hjälpmedel skulle återges på ett annat språk. De krävde omfattande grammatikstudier och litteraturläsning. Drysen föreslog därför i sin reservation, att samtliga åtta veckotimmar som frigjordes för icke-latinläsande elever i var och en av klasserna 4 och 5 skulle ägnas åt engelska språket.

På gymnasiestadiet kunde Drysen med all rätt anse engelskundervisningen styvmoderligt behandlad. Då akademiska betyg i grekiska och moderna språk utgjorde ett av kompetensalternativen för anställning som adjunkt eller kollega vid läroverken, fann han det vara orimligt att helklassikerna, som ju var ensamma om att läsa grekiska, skulle berövas varje möjlighet att lära sig engelska under läroverksåren. Av halvklassikerna kunde många tänkas bli lärare, jurister, naturforskare och matematiker, och dessa behövde bättre kunskaper i både engelska och franska än den planerade språkundervisningen på denna linje kunde ge. Drysen drog sig inte för att föreslå, att de erforderliga timmarna skulle tas från latinet. Han önskade, att halvklassikerna under sina två sista skolår skulle få syssla med skrivövningar i engelska, och att de under sista året också skulle få övning i extemporerad läsning av valda engelska författare.

En annan språklärare, Theodor Malmberg, som sökte lektorat i Härnösand 1878 och senare blev Högre lärarinneseminariums språklektor, visar i sin domkapitelsavhandling att han delade Drysens uppfattning beträffande engelskundervisningen¹⁵:

It is to be wished that the study of English were obligatory for all, and that a greater number of hours were given to it in the highest classes of our colleges.

En viss upprustning

Det segslitna läroplansarbetet utmynnade i 1878 års läroverksstadga, som med vissa revideringar blev bestående fram till 1905. Beträffande klasserna 1—5 återgav den nya stadgan i stort sett det förefintliga timplaneförslaget, som för dessa klasser hade genomförts successivt med början 1873, men när det gäller de linjedelade klasserna 6:1, 6:2, 7:1 och 7:2 var åtskilliga förändringar vidtagna. På A-linjen fick helklassikerna t ex behålla tillvalsmöjligheterna beträffande engelska, och på B-linjen fick halvklassikerna ökad tilldelning av fransk- och engelsktimmar. För realarna var timtalet ökat i alla de moderna språken, dock mest i engelska. Vidare fick reallinjen förbli fyraårig. Satsningen på en ickeklassisk utbildningsväg var dock halvhjärtad, i det att Wennerbergs efterträdare i ecklesiastikdepartementet, F F Carlson, samtidigt genomdrev en indragning av högsta realklassen vid tio läroverk. Kopplad till denna åtgärd var ett tidigare fattat riksdagsbeslut om att högre realläroverk skulle upprättas i Stockholm och Sundsvall. I Västervik fanns redan ett högre läroverk som gav uteslutande real utbildning.¹⁶

För engelskan som skolspråk medförde den nya stadgan en viss upprustning. Halvklassikerna fick sammanlagt 12 veckotimmars engelskundervisning fördelad på de fyra sista åren (4 + 4 + 2 + 2) och realarna 26 veckotimmar under sex år (7 + 7 + 3 + 3 + 3 + 3) med en kraftig koncentration till klasserna 4 och 5, där avgången av eleverna ännu inte hunnit bli så stor. Om hela nioårsperioden tas i betraktande, hade engelska språket på reallinjen tilldelats fem veckotimmar mer än det franska men samtidigt fem veckotimmar mindre än det tyska (se bilaga 3). Kursplanerna i engelska fick i 1878 års läroverksstadga följande lydelse¹⁷:

Engelska (för reallinjen):

Klass 4 Uttals- och läseöfningar; formläran i förening med extemporerade öfningar; vokabelläsning.

Klass 5 Läseöfningar; formläran och det viktigaste af syntaxen i förening med extemporerade öfningar; vokabelläsning; skriföfningar på lärorummet.

Klasserna 6:1, 6:2 Läsning af valda författare, delvis ex tempore. Grammatik i förening med extemporerade öfningar. Skriföfningar på lärorummet. På tid utom lärotimmarne: ett tema i månaden.

Klasserna 7:1, 7:2 Läsning af valda författare. Extemporerade öfningar. Skriföfningar på lärorummet.

Engelska (för afdelning B):

Klasserna 6:1, 6:2 Uttals- och läseöfningar. Grammatik i förening med extemporerade öfningar.

Klasserna 7:1, 7:2 Läsning af valda författare. Grammatik såsom i föregående klass/er/.

Engelska (för de lärjungar af afdelning A, som sådant önska):

Klasserna 7:1, 7:2 Uttals- och läseöfningar. Grammatik.

Att engelskundervisningen på alla linjer skulle börja med uttalsövningar är värt att uppmärksamma (jfr tidigare kursplaner, bilaga 5:1). Ökad mellanfolklig kommunikation torde ha nödvändiggjort denna förändring. Föreskrift om talövningar saknas, men för alla klasser utom på A-linjen föreskrivs extemporerade övningar, dvs muntlig eller skriftlig översättning till engelska utan hjälpmedel. Härvid gavs tillfälle att aktualisera och ta i bruk inlärd vokablar och grammatikregler. Läsning av valda författare gavs som synes också stort utrymme. Detta moment innebar översättning av den engelska texten till svenska, förklaring av enskilda ord och uttryck, satssammanhang och innehåll samt i bästa fall också uppläsning av texten på engelska. Texterna styckades upp i översättningsläxor, som förbereddes hemma. Läsning ex tempore skedde utan sådana förberedelser.¹⁸

Regelbundet återkommande hemtemata i engelska hade föreskrivits redan i 1856 års läroverksstadga men strukits 1859 (se bilaga 5:1). När de nu återkom för att stanna, medförde de ett ofantligt arbete, både för eleverna som skulle översätta stilarna till engelska och för lärarna som skulle rätta deras översättningsförsök. Ett sätt att underlätta skrivningsrättandet var att som te-

ma ge en text som läraren först själv översatt från engelska till svenska. Då var rättningsmallen given, men de svenska vändningarna blev ofta allt annat än idiomatiska, vilket gav anledning att tala om en särskild »översättningssvenska». Efter hand blev det allt vanligare att stilsamlingar kompletterades med en nyckel, tillgänglig endast för lärare.¹⁹ Övningsformerna i språkundervisningen, inte minst hemskrivningarna, var ett ständigt återkommande diskussionsämne bland språklärarna, när dessa med treårsintervall samlades till allmänna lärarmöten.²⁰

1878 års stadga medförde ingen ändring av språkproven vid avgångsexamen från vad som nu kallades högre allmänna läroverk. Dock blev det bestämt att censor skulle avge förslag till uppgifter för den skriftliga prövningen.²¹ Om utformningen av översättningsproven rådde det delade meningar, något som framkom vid det nionde lärarmötet, hållet i Gävle 1878. Det till mötet ställda förslaget att byta ut temaskrivningen mot diktamen, följd av skriftlig översättning till modersmålet, vann inget gensvar bland de församlade språklärarna. Många fann emellertid de gängse proven för svåra med avseende på fraseologi och ordförråd och för lätta när det gällde det rent grammatiska; proven borde ändras så att de gav fler tillfällen att tillämpa grammatikens, i synnerhet syntaxens regler.²² Denna meningsyttring betingades givetvis av att det sedan 1875 var tillåtet att jämte lexikon använda grammatikboken som hjälpmedel vid examensproven, men den visar samtidigt klart vad som av språklärare i allmänhet uppfattades som tyngdpunkten i deras undervisning. Redan givna examensuppgifter började i ökad omfattning användas som övningskrivningar. Engelska examensprov ingår sålunda ibland i övningsböcker avsedda för skriftlig översättning men utgavs senare separat i mer eller mindre kompletta samlingar.²³

Som vi sett fick engelskans vänner kämpa för att språket skulle få behålla den plats på läroverkens timplan som så välvilligt upplåtits åt det under 1850- och 1860-talen. Kampen blev dock segerrik. Under 1870-talet befastes engelskans ställning som läroämne inte bara för elever som valde att gå reallinjen utan också inom ett halvklassiskt utbildningsalternativ. Mer än tidigare syftade undervisningen till att öva förmågan att översätta, såväl från engelska till svenska som i all synnerhet från svenska till engelska. Det var en övningsform som tillsammans med trägna grammatikstudier

ansågs ge intellektuell träning, s k själsgymnastik, något som inom läroverket skattades högre än den praktiska färdigheten. Om inställningen till det engelska språket och den engelskspråkiga litteraturen under detta decennium kan sammanfattningsvis sägas, att språket ansågs lätt att lära och att litteraturen uppfattades som värdefull, i synnerhet för utövare av praktiska yrken och inom teknik och naturvetenskap; också den som ämnade bedriva akademiska studier ansågs i vissa fall vara betjänt av kunskaper i engelska.

3. Tiden 1880—1895

Formalbildningsideal och nyttosynpunkter

Tillkomsten av 1878 års läroverksstadga innebar ingen avmattning i skoldiskussion och reformarbete. Redan vid 1879 och 1880 års riksdagar väcktes motioner rörande den högre skolans omorganisering. Bland annat önskades en större differentiering mellan linjerna och en minskning av antalet studerade språk. Risker för överansträngning av läroverkens elever påtalades och väckte oro.¹

Vid tyska läroverk upplevdes samma problem. Det utlöste den i föregående kapitel omnämnda stridsskriften *Der Sprachunterricht muss umkehren; ein Beitrag zur Überbürdungsfrage*, publicerad 1882 under pseudonymen Quousque tandem. Dess författare, fonetikern Wilhelm Viëtor, vände sig mot grammatik- och översättningsexercisen. Han ivrade för en genomgripande inre förnyelse av läroverkens språkundervisning och visade en ny väg till nya mål. I Sverige sökte man vid denna tid en traditionell lösning. Här eftersträvades en ytterligare likriktning av undervisningen i enlighet med de riktlinjer som dragits upp av 1865 års språkkommission. Formalbildningsmålet stod fast, men medlen att nå det kunde förfinas. Därför arbetade sedan 1878 en ny språkkommission med att åstadkomma en enhetlig grammatisk terminologi och en likformig uppställning av grammatikböckerna.

I ett avseende förelåg en avgörande skillnad mellan 1865 och 1878 års expertgrupper: i den senare ingick representanter för läroverkslärarna i moderna språk. Sålunda märks bland kommitténs sex ledamöter adjunkterna Ernst Gottfrid Calwage

(1829—1906) från Nya elementarskolan i Stockholm och Nils Aron Mathesius (1837—1922) från läroverket i Skara. Båda tillhörde emellertid en äldre språklärargeneration, och ingen av dem var nydanande. Med sin produktion av tyska och engelska elementarböcker, skolgrammatikor och översättningsövningar i ständigt nya upplagor kom de i stället att bidra till en konservering av traditionell, formalbildande språkundervisning långt in på 1900-talet.²

Kommittébetänkandet, avgivet 1881 och tryckt 1882³, innehåller detaljerade utkast till språklärare i svenska, tyska, engelska, franska, latin och grekiska. Standardiseringen av terminologin innebar en återgång till den hävdvunna, till största delen latinska nomenklaturen, som man tidigare i vissa fall avlägsnat sig ifrån. Den medförde emellertid också nya tillskott till termfloran. Sålunda utgör beteckningen »ljudlära» en påminnelse om att fonetiken vid denna tid var en vetenskap i vardande. I denna disciplin, som just 1882 tilldelades en docentur i Uppsala⁴, låg fröet till den förnyelse som stundade inom undervisningen i moderna språk.

Den större läroverksfrågan, organisationen i stort, väntade alltså på en mera tillfredsställande lösning. För detta ändamål tillsattes 1882 en fjortonmannakommitté, sammansatt av »ärliga sakkörare för olika riktningar». Även här var de nyspråkliga lärarna företrädna, först av Johan Engelbrekt Modin (1840—1883), språklektor och läroboksförfattare från Västerås⁵, och efter dennes död av skalaräroren Nils Aron Mathesius. Betänkandet, som kom 1884, blev en svidande vidräkning med latinet som skolspråk. I vissa avseenden kan likheter spåras med den året förut publicerade debattskriften *Om latin-herraväldet*. Där prisades »utilitarianismen» av den liberale politikern och tidningsmannen Adolf Hedin (1834—1905), som kallade dess motståndare för »humanismens efterblifna marodörer». ⁶ Samma år, 1883, hade Herbert Spencers stora verk om uppfostran blivit översatt till svenska och anmält i den då nystartade tidskriften *Verdandi*.⁷ Medan Spencer gör rent hus med formalbildningsteorin och propagerar för idel nyttiga kunskaper, nöjer sig de kommitterade med att gå till storms mot just latinet. Grekiskan försvaras, likaså studiet av de nya språken. I all synnerhet framhålls engelskan, som de anser vara allvarligt försummad av samtidens lärde. Enligt deras uppfattning, som också varit Geijers fyrtio år dessförinnan,

kunde språkstudier ge formella bildningsvinster oberoende av vilket språk som studerades, om bara språket i fråga var »bildadt». ⁸ I betänkandets första del med utlåtande och förslag kommenteras två grundläggande, diametralt motsatta språkundervisningsmetoder. Dessa ges flera beteckningar: den intuitiva och den reflexiva, den praktiska och den teoretiska, den analytiska och den syntetiska, övningsmetoden och regelmetoden. Sympatierna ligger avgjort hos den som anges först i varje namnpar, men det framhålls att metoden i fråga för att ej ge ett undermåligt resultat krävde den största undervisningsskickligheten av de två och en förmåga till praktisk språkbehandling som ännu inte kunde påräknas hos det stora flertalet av läroverkens språklärare. Det anses emellertid inte otänkbart, att en senare lärargeneration skall kunna undvara stödet av grammatikreglerna och att man då som begynnelsepråk kommer att välja »ett helt annat, än som nu brukar dertill ifrågasättas, exempelvis engelskan». ⁹ Samma tanke möter i programmet för det elfte lärarmötet, som hölls i Stockholm 1884. Där ställs frågan: »Skulle några fördelar vara att vinna för språkundervisningen genom antagandet af engelska språket såsom begynnelsepråk?» Tyvärr blev frågan på grund av tidsbrist ej besvarad.¹⁰

På flera ställen i 1884 års betänkande ställs engelska och latin mot varandra. Latin ingick som ett obligatoriskt ämne i nästan alla universitetsexamina, men engelska, som enligt de kommitterade talades av flera av den bildade världens invånare än något annat språk och på vilket en mycket stor del av tidens vetenskapliga litteratur var författad, fordrades inte för avläggandet av någon enda akademisk examen. Detta förhållande framhålls med emfas. Kapitlet om latinets ställning avslutas sålunda med följande harrang: »en studerande kan förvärfva den filosofiska fakultetens högsta lärdomsgrad, utan att /.../ känna ett ord af världens mest utbredda kulturspråk; /.../ eller kunna meddela sig muntligen någorlunda obehindradt med någon utlänning på hans modersmål. Men latinet är /.../ bland alla tvångsämnen *ensamt ovilkorligen obligatoriskt*». ¹¹ Utan studentbetyg i latin blev man som tidigare nämnts inte ens inskriven vid universitetet, och studentbetyg i engelska kunde som bekant inte förutsättas hos de akademiker som genomgått läroverkets helklassiska linje.

Det hade från flera håll påståtts att det skulle vara lättare att in-

hämta den engelska vokabulären för den som redan kunde latin. Detta ansåg de kommitterade vara en villfarelse, då ju en anseelig del av det engelska tal- och skriftspråkets vanligaste ord är av germanskt ursprung och de ord som stammar från latin inkommit efter att ha passerat franskan. Som en annan villfarelse betraktades den gängse föreställningen, att den som studerat övriga skolspråk med lätthet tillägnade sig engelska. En matematiker eller en naturforskare som avlagt klassisk mogenhetsexamen förmodades t ex allmänt kunna läsa en engelsk bok i sitt fack så gott som utan föregående engelskstudier. Engelskans lätthet ägde giltighet blott inom en viss gräns, framhöll kommitténs ledamöter. Både tid och möda krävs, »för så vidt man åsyftar att kunna utan svårighet läsa en Shakespeares, Miltons eller Byrons, ja till och med blott en Thackerays eller Dickens' verk». ¹²

Trots sin vältalighet till förmån för engelska språket var de kommitterade njugga med engelsklektionerna i sitt timplaneförslag. Endast två linjer planerades, en latin- och en reallinje, och på båda skulle tyska liksom tidigare läsas som enda främmande språk under de tre första läroverksåren. Vid planeringen av reallarnas fortsatta språkstudier utgick man från två lovvärda principer: dels borde högst två språk förekomma samtidigt på läsordningen och dels borde inget språk läsas mindre än fyra år. Då franska på grund av sitt rika formsystem föreslogs bli infört som andra språk, kunde engelska inte introduceras förrän under det sjätte skolåret. Allt som allt var endast tio veckotimmar (3 + 3 + 2 + 2) tilldelade engelskundervisningen på reallinjen. På latinlinjen föreslogs engelskan bli valfri men grekiskan obligatorisk. Som en ersättning för det halvklassiska alternativet skulle en frivillig latinkurs erbjudas realare mot utbyte av exempelvis engelska eller engelska och teckning. ¹³

De föreslagna arrangemangen väckte opposition från flera av de läroverkskollegier som yttrade sig över betänkandet. ¹⁴ En missnöjesanledning var planerna för engelskundervisningen. Symptomatiskt nog var det i kuststäder man önskade en förstärkning av denna. I Göteborg, där många av det femklassiga läroverkets elever behövde kunna engelska i sin framtida yrkesutövning inom handel och sjöfart, uppgavs elevernas målsmän mäta nyttan av sina barns skolgång nära nog efter det kunskapsmått som kunde inhämtas i engelska språket. Från Ystad påpekades, att åtskil-

liga elever lämnade läroverket i konfirmationsåldern för att ägna sig åt borgerliga yrken. Om engelskstudiet inte påbörjades förrän under det sjätte skolåret, skulle de därför gå miste om all undervisning i engelska. Rektorn vid läroverket i Karlskrona värnade visserligen om latin, som enligt hans mening borde läsas av alla läroverkselever, men förordade samtidigt ökat utrymme åt engelska. Han ville ställa engelska språket i centrum för språkundervisningen på reallinjen och göra det till ett obligatoriskt ämne på latinlinjen i stället för fysik.

Flera kollegier ansåg det vara en försämring, om engelska blev utbytt mot franska som andra språk, vilket kommittén föreslagit, men lärarna vid Nya elementarskolan delade härvidlag kommitténs uppfattning. Där hade man längre erfarenhet av nyspråklig undervisning än vid något annat statligt läroverk, och beträffande engelska språket hade ett egendomligt förhållande konstaterats. Visserligen gick det lätt att lära eleverna läsa enkla författare och föra vardagliga samtal på engelska, men när det gällde att tränga djupare in i språket kunde engelska vara svårare än både tyska och franska. Detta berodde på ordrikheten och den rika fraseologin, menade man, liksom på språkets »skarpt bestämda synonymik» och den stora frihet i konstruktionerna som engelskan tillåter. Slutsatsen är tänkvärd: »De fordringar, som i detta språk kunna ställas på lärjungen vid afgang från skolan, måste därför blifva allt för inskränkta för att lämpa sig till mätare af hans språkliga bildning, i hvilket afseende franskan med sina bestämda uttrycksformer och sin strängt logiska karakter har ett afgjordt företräde». ¹⁵ Det var alltså inte färdigheterna i språket utan en allmän språklig bildning som av Nya elementarskolans kollegium betraktades som det yttersta målet för läroverkens undervisning i moderna språk. Några nya signaler på språkundervisningens område var inte längre att vänta från denna statens försöksskola. Löwenhielm, dess en gång så framstegsvänlige lektor i franska och engelska, började bli gammal och ledningen övertogs efter hand av adjunkten i tyska och engelska, den tidigare nämnde Calwagen.

Andra remissinstanser lade liksom göteborgarna m fl praktiska synpunkter på språkfrågan. Sälunda underströk uppsalaprofessorn Salomon Eberhard Henschen (1847—1930) såsom företrädare för praktisk medicin svenska läkares behov av kunskaper i eng-

elska. Värdefull medicinsk litteratur var avfattad på engelska språket. Att den var jämförelsevis ringa känd i vårt land berodde enligt Henschen på läkarnas ofta bristfälliga språkkunskaper. Han betonade betydelsen av att läkare kunde läsa, tala och skriva de tre stora kulturspråken, och han nämnde engelskan först av dessa. Latinstudierna tyckte han däremot kunde inskränkas betydligt vid läroverken.¹⁶ Att studera medicin utan att först i en preliminärexamen ha tenterat i latin blev dock inte möjligt förrän i och med 1907 års examensstadga.¹⁷

Angreppen mot latinet i kombination med omsorgen om den formella bildningen ledde de lärdes tankar till ett annat formalbildningsmedel, ett språk som låg oss närmare än latin men var lika formrikt och oföränderligt: fornisländska. Alltifrån slutet av 1850-talet hade förslag framförts om införande av detta forn-språk i elementarläroverken.¹⁸ Nu framfördes det på nytt i en artikel i *Verdandi* 1887, skriven av professor Hagberg i Uppsala.¹⁹ Utifrån engelskundervisningens synpunkt har uppslaget intresse såtillvida att det talade för en förstärkning av läroverkens germanska språkstudier. Dessa skulle snart nog ta ledningen, dock utan hjälp av det fornisländska språket.

1884 års i många avseenden progressiva läroverksförslag, som också tog upp språklärarnas utbildning (se kap 1, Förslag till förbättringar), rönste samma öde som det bakåtsträvande förslaget av år 1872. Det blev lagt åt sidan utan åtgärd. Inte heller den proposition som följde 1887 blev omsatt i handling, beroende på att riksdagen upplöstes, innan regeringsförslaget ens hunnit remitteras till utskottsbehandling. Detta förslag är inte desto mindre betydelsefullt med tanke på den praktiska bildningslinje som där skisseras. Den tänktes inrättad vid läroverken i några av de större städerna för att ge »en ändamålsenlig utbildning af våra yrkesidkare» och skulle omfatta en sexårig kurs med tyska från första och engelska från tredje klassen. Den planerade språkundervisningen skulle inriktas mot praktiska mål. Eleverna skulle sålunda få lära sig inte bara att läsa lätta texter och göra enkla översättningar till de främmande språken utan också att avfatta affärskrivelser med stöd av särskilda formulär och att tala över alldagliga ämnen. Utbildningen skulle avslutas med en under särskild kontroll ställd avgångsexamen, som tänktes kunna ge kompetens för anställning vid postverket, vid järnvägarna etc.²⁰

Inte minst intressant är att en speciell provårskurs föreslogs bli inrättad för att utbilda lärare i den metodik som en sådan praktisk undervisning krävde. Den skulle förläggas till Jakobs femklassiga läroverk i Stockholm, en skola med erfarenhet av engelskundervisning redan under den gamla apologist skolans tid.²¹ När frågan väcktes på nytt vid riksdagen 1890, ville man göra Jakobs läroverk till en försöksskola. Där skulle undervisning i tyska och engelska ges av lärare som hade språket som sitt modersmål, så att eleverna lärde sig förstå och tala de främmande språken på samma sätt som barn som undervisades av guvernant eller som vuxna på resa utomlands. Behovet av språkfärdigheter just i engelska hade kort förut understrukits av Marstrands pedagogi, vars flesta elever efter slutad skolgång tog hyra på handelsfartyg. Tanken var nu att vissa småläroverk skulle ombildas efter mönster av det föreslagna försökläroverket, men därav blev intet. Propositionen föll.²²

Mot nya mål

Under 1880-talet hade nyttosynpunkter gång på gång gjort sig påminda i språkundervisningsdebatten: att lära ett främmande språk sågs av utilisterna som ett mål i sig och inte som ett medel för själskrafternas odling. Samtidigt började formalbildningsteorin ifrågasättas, t ex i en artikel i *Pedagogisk tidskrift* 1886.²³ Samma år bildades Quousque tandem, den skandinaviska förening för språkundervisningens förbättring vars program beskrevs i föregående kapitel. I protest mot den döda grammatik- och översättningsexercisen fördes det levande talspråket fram som den naturliga grunden för all undervisning i moderna språk. Det ställde nya krav på lärarnas utbildning. Som tidigare nämnts förordnades i Uppsala och Lund vid övergången till 1890-talet infödda universitetslektorer i de tre stora kulturspråken, vilka nu dessutom var fördelade på två examensämnen, germanska och romanska språk. Utgångsläget för den nyspråkliga undervisningen vid läroverken blev därmed på kort tid avsevärt förbättrat.

År 1890 tillsattes en läroverkskommitté för att göra upp en plan för undervisningen enligt givna direktiv. Dess stadgeförslag 1891 vittnar om att de kommitterade tagit intryck av den intensiva metoddebatt som alltjämt pågick bland nyfilologer och språklärare.

Liksom reformivrarna ansåg de nämligen, att grammatikstudiet borde inskränkas till förmån för övningar att tala de främmande språken. Elevens »öra och tunga» borde så tidigt som möjligt vänjas vid de främmande språkljuden. Därför fick inte talövningar som dittills förbehållas eleverna i de högsta klasserna eller helt försummas, om läraren föredrog detta. I stället skulle obligatoriska övningar att tala språket ta sin början redan på undervisningens allra första stadium och sedan fortsätta genom alla klasserna. I ett avseende höll de kommitterade dock fast vid det gamla: översättandet från och till det främmande språket ville de inte ge avkall på. Som mål för undervisningen i moderna språk angav de²⁴:

att förstå och på modersmålet återgifva lättare modern tysk, fransk och engelsk text;
att, med tillhjälp af ordbok, men utan anlitan af grammatik, utan svårare fel öfversätta från modersmålet till dessa språk;
samt att i hufvudsak uppfatta det talade främmande språket och att själf någorlunda på detsamma uttrycka sig.

Samtliga fyra språkfärdigheter blir här uppmärksammade: att läsa, att skriva, att höra och förstå och att tala och göra sig förstådd, i nämnd ordning. Det var det samtida språket som skulle studeras och övas, inte det klassiska litteraturspråket. Någon fri skrivning var det dock inte fråga om.

Det angivna målet var alltför högt, tyckte kollegiet i Visby i sitt yttrande över förslaget.²⁵ Svårast var det att lära sig uppfatta det talade språket, och förmågan att själv tala kunde inte förväntas bli uppnådd annat än möjligtvis i engelska: »Må man företrädesvis koncentrera sina krafter på detta enda». Skolkommittén visade emellertid ingen preferens för engelskan. Tvärtom föreslogs en nedskärning av engelskundervisningen, kompenserad av ett ökat antal skol- och hemskrivningar på reallinjen. Då »det grammatiska förarbetet i engelska språket» betraktades som föga tidskrävande, borde merparten av den anslagna lektionstiden kunna användas till litteraturläsning och praktiska språkövningar.²⁶

Bland utlåtandena från läroverkskollegierna märks några präglade av den pågående språkmetodiska debatten. Sålunda framförde lärarna vid Stockholms högre realläroverk ett önskemål om en ny form av skrivövningar i engelska. Som ett alternativ till de skriftliga översättningsövningarna i årskurserna 6—9 borde lära-

ren få välja uppsatsskrivning, om och när han så ville. Därigenom skulle han bli fri att själv välja metod för sin undervisning.²⁷ Enligt reformmetoden skulle eleverna nämligen övas att tala och skriva det främmande språket direkt, utan att ta omvägen över modersmålet, men denna rekommendation kunde omöjligen följas så länge översättningstvånget var oinskränkt. I ett yttrande från Oskarshamns lägre allmänna läroverk²⁸ citeras rugbyrektorn Thomas Arnold: »Education is a dynamic, not a mechanic process». Det var likaså ett uttalande i reformvänlig anda och därtill en påminnelse om en engelsk skolman som höjde sig över mängden.

Efter vissa ändringar utmynnade det ställda förslaget i en kunglig kungörelse 1895. Den fick vittgående konsekvenser för undervisningen i moderna språk.²⁹ För det första förändrades timplanen, för det andra utfärdades nya bestämmelser angående tal-, läs- och skrivövningarna och för det tredje infördes feriearbeten, något som måste tas med i beräkningen när man bedömer omfattningen av det sammanlagda timantal som tilldelades vart och ett av de tre moderna språken. Kungörelsen åtföljdes av en ny stadga för mogenhetsexamen, och denna följdes i sin tur inom kort av ett nytt cirkulär angående vilka hjälpmedel som fick användas vid examensskrivningarna.³⁰

Den nya timplanen innebar en förstärkning för tyska språket, som nu skulle läsas i alla klasser på samtliga linjer, men en minskning av undervisningstiden i engelska och franska (se bilaga 3). I någon mån kompengades denna minskning emellertid dels av feriearbetena, dels av att skolskrivningarna skulle äga rum på fastställda tider utöver de vanliga lektionerna, ungefär en gång i månaden i varje språk. Beträffande engelskan blev reduktionen något mindre än kommittén hade föreslagit, men dock 4 timmar: på den reala linjen skulle engelska läsas sammanlagt 24 veckotimmar (6 + 6 + 3 + 3 + 3 + 3) och på den halvklassiska 10 veckotimmar (3 + 3 + 2 + 2), medan 2 veckotimmars engelskundervisning erbjöds de helklassiker som så önskade.

Den mest genomgripande kursplaneändringen gällde talövningarna. Dessa blev nu obligatoriska i alla språk och alla klasser med undantag för »de frivilliga engelsmännen» i helklassikernas tvååriga avgångsklass. Annars var det just där som goda resultat hade kunnat förväntas, eftersom endast ringa tid behövde åtgå för

andra undervisnings- och övningsmoment med dessa språkligt studievana elever.³¹ Som övning att skriva engelska tilläts nu uppsatser som alternativ till temaskrivning i de två högsta klasserna på reallinjen. Detta medgivande innebar, liksom föreskriften om obligatoriska talövningar, att den strikt grammatiserande metod luckrades upp som länge varit allenarådande inom de allmänna läroverkens språkundervisning. Samma effekt fick föreskriften att läsningen redan på nybörjarstadiet skulle gälla »sammanhängande stycken»; tidigare hade elementarböckernas författare excellerat i att konstruera lösryckta satser, så att läsestyckena skulle kunna ge systematisk övning av specifika grammatiska företeelser. Stor betydelse fick också de nya kursplanernas krav på moderna texter. Sålunda skulle den engelska litteraturläsningen i klasserna 6:1, 6:2 på reallinjen och klasserna 7:1, 7:2 på halvklassisk linje gälla enbart moderna författare. (Se bilagorna 5:2-4.)

Införandet av feriearbeten i språk medförde för engelskeleverna på reallinjen, att de under vart och ett av de två sista sommarloven före mogenhetsexamen ålades att översätta omkring hundra sidor engelsk text till svenska. Feriearbetena kommenteras i två provårsuppsatser framlagda i Lund 1896. I den ena³² betraktas feriekurserna i engelska som »ganska betydliga»: till sitt omfång motsvarade de nästan hälften av den under läsåret genomgångna textmassan. I den andra³³ summeras fördelarna med arrangementet: ferieläsningen kompenserade för den minskade timtilldelningen, den ställde krav på självverksamhet och den befäste redan vunna kunskaper. Därtill underlättades det följande läsårets arbete, varigenom risken för överansträngning blev mindre. Det uppges dock vara förenat med problem att finna lagom svår ferielitteratur på engelska. Innehållet fick inte vara alltför filosoferande och ordförrådet inte alltför specifikt eller föråldrat. Lämpliga texter utgivna i kommenterade skolupplagor efterlyses.

I den nya examensstadgan premieras engelskan på tyskans bekostnad: realarnas skriftliga examensprov, som dessförinnan hade avlagts i tyska och franska, skulle i fortsättningen gälla engelska och franska. Liksom tidigare hade abiturienten dock möjlighet att byta ut det ena översättningsprovet mot ett motsvarande prov i det tredje skolspråket, i detta fall alltså tyska. Viktigare var onekligen att det nya cirkuläret från chefen för ecklesiastikdepartementet till eforalstyrelserna begränsade tillåtna hjälpmedel vid

översättningsproven i språk. Nu fick endast i cirkuläret preciserade ordböcker medföras. Gemensamt för de tre moderna språken nämns ett tetraglott-lexikon för översättning från svenska till tyska, franska och engelska, och speciellt för engelska språket uppräknas fyra svensk-engelska lexikon.³⁴ Ordböcker från det främmande språket till svenska fick bara användas i latin, och grammatikböcker förbjöds i samtliga examensprov. Detta var kända förändringar. Tillsammans med de nämnda kursplaneändringarna markerar de ett otvetydigt ställningstagande för reformprogrammet och *mot* en ensidigt formalbildande språkundervisning.

Under åren mellan genomförandet av 1878 års läroverksstadga och revideringen av den hade engelskans lämplighet som skolspråk framhållits på mer än ett lärarmöte. Vid det trettonde allmänna mötet, hållet i Helsingborg 1890, hävdade Emil Rodhe, som detta år genomförde sin provårskurs, att nybörjarundervisningen i ett främmande språk måste bedrivas praktiskt. Läsningen av engelska borde enligt Rodhe börja så tidigt som möjligt. Motiv härför fann han dels i den för undervisningsändamål särskilt lämpliga engelska litteraturen, dels i det förhållandet att engelska lättare än något annat främmande språk väckte elevernas intresse. Häri instämde Vilhelm Sturzen-Becker, en av engelskundervisningens stöttepelare; om engelska fick bli begynnelsepråk, kunde man åtminstone i detta »tungomål» förvänta sig ett ganska gott resultat hos dem som lämnade läroverket efter de första fem åren.³⁵ Dessa två mötesdeltagare har tidigare omnämnts bland universitetslärarna i Lund som docenter i engelska språket. Båda avslutade sin lärargärning som lektorer vid högre allmänna realläroverk, Rodhe i Göteborg, Sturzen-Becker i Stockholm.

Något annorlunda var inställningen till engelska hos de lärare som hade franska som sitt huvudspråk. Dock hade franskdocenten i Lund, Fredrik Wulff, vid det allmänna lärarmötet i Örebro 1881 förklarat engelska vara det nyttigaste av skolspråken och därtill det språk som ägde den rikaste och intressantaste litteraturen. Vid samma tillfälle hade han tillmätt alla språk samma bildande kraft.³⁶ Två år senare, vid en sammankomst inom Lunds stifts lärarförening, gjorde Wulff en ny bedömning av engelskans förtjänster. Visserligen var engelska språket olämpligt för att grundlägga kunskapen om språkliga kategorier och former, men för att befästa och pröva denna kunskap på ett senare stadium var

engelskan alldeles ypperlig.³⁷ Denna uppfattning hindrade honom inte från att på 1890 års lärarmöte göra gemensam sak med Rodhe och Sturzen-Becker och uttala sig för språkföljden engelska, tyska, franska. Det mest praktiska vore att låta engelskundervisningen börja redan i första klassen, menade Wulff. Allra helst såge han dock, liksom många andra fransklärare, att latin på nytt fick bli det grundläggande språket i läroverken.³⁸

Det är tydligt, att orden »nyttig» och »praktisk» från och med 1880-talet fick en bättre klang i skolsammanhang än de tidigare hade haft. Inställningen till engelska som skolspråk blev därmed allt mera positiv. Lika tydligt är det emellertid, att undervisningen i engelska inom läroverket i dess helhet inte ansågs behöva lika stort timtal som undervisningen i tyska och franska. Kunskaper i engelska ansågs sålunda allttjämt umbärliga för helklassikerna. Dessas antal minskade dock under den här beskrivna perioden och utgjorde 1891 bara 21% av alla elever i de fyra högsta läroverksklasserna, medan 29% tillhörde den reala och 49% den halvklassiska linjen. Detta år öppnades filosofiska fakulteten för realstudenter, som där kunde avlägga examina med naturvetenskaplig inriktning. Det ledde till en förskjutning av proportionerna mellan latinare och realare, så att realarna inom kort utgjorde hälften av alla elever på läroverkets högstadium.³⁹ Allt flera läroverkselever undervisades alltså i engelska framemot sekelslutet, samtidigt som ett successivt ökande antal av dem tog del av den mest omfattande engelskkursen.

4. De sista tio åren

Engelska åt alla läroverkselever

Nästa stora steg i det allmänna läroverkets omdaning bestod i att det delades upp i en realskola och ett gymnasium med olika mål: realskolan skulle ge medborgerlig bildning och gymnasiet lägga grunden för fortsatta, vetenskapliga studier vid universitet eller högre fackskola. För att förbereda denna reform förordnades 1898 tre sakkunniga. Alla var läroverkslärare, men ingen av dem företrädde de moderna språken. De hade sitt förslag färdigt följande år.¹

De sakkunnigas organisationsförslag omfattar en sexårig »neder-skola» och en tredelad överbyggnad med tre ettåriga klasser. Av språken sätts tyskan främst såsom varande det språk »som i politisk, litterär och kommersiell betydelse för vårt land kan tävla med eller kanske t.o.m. överträffa engelskan». Denna formulering är anmärkningsvärd. Tydligt hade också engelskan sina ivriga förespråkare: enligt de sakkunniga hade tanken på lokala variationer framkastats, bl a innebärande engelska som begynnelsespråk i Norrland.² Medan behovet av engelskkunskaper i Västsverige och våra större hamnstäder hade påpekats alltsedan 1700-talet under åberopande av yrkesverksamhet inom handel och sjöfart, var Norrland en landsända som först under sista hälften av 1800-talet fick nära beröring med England och engelsmän. Det hängde samman med engelska investeringar i svenska naturtillgångar, dvs malm och skog, liksom i de järnvägsbyggen som blev nödvändiga för transport och export av den svenska malmen.³ När det gällde läroverksbildningen fick dock ekonomiska intressen stå tillbaka för politiska och kulturella. På dessa områden var det tyska inflytandet betydande.

Inte på något stadium föreskrivs obligatoriska engelskstudier i de sakkunnigas förslag 1899. I »nederkolans» tre sista klasser skulle valet vara fritt mellan tretton veckotimmars engelskundervisning (5 + 5 + 3) och lika många timmars undervisning i slöjd. Om kommunala läroverk inrättades, kunde de sakkunniga dock tänka sig engelska eller franska som grundläggande och eventuellt enda språk. Endast för ett av de tre stora kulturspråken skulle målet omfatta tal- och skriftfärdighet, medan i de båda övriga för-mågan att läsa och förstå språket skulle vara till fyllest. Engelskans lämplighet som första språk önskade de sakkunniga få prövad vid statens försökläroverk, Nya elementarskolan i Stockholm.⁴

Innan ännu de tre sakkunnigas yttrande hunnit publiceras, till-sattes stora läroverkskommittén, den sista av de många skolkommittéer som faller inom denna undersöknings ram. Den hade femton ledamöter och som sekreterare romanisten Alfred Nordfelt (1864—1942), lektor i franska och tyska vid Stockholms högre realläroverk. I sina minnesteckningar⁵ betonar Nordfelt kommitténs starkt germanistiska inriktning, en tendens som också karakteriserade tiden i största allmänhet: »idéerna skulle tagas från

Tyskland och varorna från England». Själv strävade han förgäves efter att bereda en åtminstone frivillig plats åt franska på den planerade realskolans läsordning.

Kommittén avlämnade i december 1902 ett digert betänkande. Dess förslag till omorganisering av läroverket inrymde en sexårig latinfri realskola, avslutad med realskolexamen, och ett fyraårigt gymnasium med endast två linjer. Till gymnasiet latin- och real-linjer skulle övergången ske efter realskolans femte klass. Engelska föreslogs bli andra språk från och med fjärde realskoleklassen med motiveringen att engelska spelade en vida större roll än franska som mellanfolkligt kommunikationsmedel. Franska hänvisades liksom latin till gymnasietadiet. Därmed hade för första gången i ett svenskt läroplansförslag tyska och engelska tillsammans tagit ledningen över latin och franska. Avgörande för rangordningen mellan de moderna språken var enligt de kommitterade i första hand kulturförhållandena, i andra hand de olika språkens pedagogiska värde. Det var kommitténs oeftergivliga fordran, att läroverkets samtliga elever skulle undervisas i engelska.⁶

Liksom flera tidigare betänkanden innehåller dokumentet från 1902 en utläggning om olika språkundervisningsmetoder och en rekommendation för undervisningen i moderna språk.⁷ Vad som hänt på detta område sedan slutet av 1880-talet beskrivs som en förskjutning av själva grundsynen med avseende på läroverkselevernans språkstudier. Längre hade det förelagda språkstoffet betraktats uteslutande som ett medel. Med dess hjälp kunde språkets allmänna lagar inhämtas och förståendet odas. Det nya var, att man börjat se tillägnandet av det konkreta språkmaterialet som språkundervisningens rätta mål. Den s k nya språkmetoden karakteriseras som direkt, »omedelbar» och imitativ: »det väsentliga /.../ är det förhållandet, att lärjungen i den till läsning förelagda texten omedelbart tillägnar sig det levande språket». Textläsningen sätts i språkundervisningens centrum. Grammatiken skall inte sträckläsas som tidigare varit fallet utan i tillämpliga delar studeras i anslutning till den lästa texten.

I sina målformuleringar för de moderna språken gick kommittén en balansgång mellan gammalt och nytt. Översättandet, som bannlysts av extrema reformpedagoger, ville man behålla, i synnerhet för de elever som efter realskoleåren ämnade »träda ut i lifvet». I realskolan skulle engelskundervisningen syfta till⁸:

Förmåga att med vårdadt uttal uppläsa och översätta lättare engelsk text; färdighet att uppfatta och på engelska besvara enklare frågor i anslutning till lästa stycken;
förmåga att utan svårare grammatiska och fraseologiska fel till engelska skriftligt översätta en lättare svensk text;
härför nödig grammatisk kunskap.

En jämförelse med målformuleringen i 1891 års stadgeförelägg är intressant. Redan den gången nämndes alla de fyra språkfärdigheterna som delmål men i ordningen läsa, skriva, höra, tala. Kravet på läsfärdighet, som alltjämt uppräknas först, har nu utvidgats till att gälla också högläsning med ett vårdadt uttal. Sedan följer 1902 övriga muntliga färdigheter, nu knutna till lästextens innehåll. Först därefter nämns förmågan att översätta till mål-språket, dvs att skriva, utan antydning om något som helst hjälpmedel. Behärsksningen av en talsituation har alltså fått en mera framskjuten plats i målsättningen på skrivfärdighetens bekostnad. Grammatiken har i båda fallen skjutits i bakgrunden.

I realskolan föreslogs all engelsk skrivning gälla översättning till engelska, eftersom man enats om att ge det skriftliga provet i realskolexamen denna utformning. För studentexamen på realskolan erbjöds däremot ett alternativ: att skriva en uppsats på engelska över ett lätt ämne. Som hjälpmedel i examensskrivningarna skulle både svensk-engelska och engelsk-svenska ordböcker få användas men ingen grammatik. När det gällde latin-gymnasiet slutligen begränsades målet för engelskundervisningen till läsning jämte muntliga färdigheter. Den engelska litteratur som lästes under läroverksåren skulle återge det moderna språkbruket och borde väljas så, att den gav en inblick i landets historia och natur samt i dess sociala och politiska förhållanden. Endast i de två sista gymnasieklasserna kunde läsning av äldre tiders författare anses berättigad.⁹

Av 1902 års förslag blev 1905 års läroverksstadga, som gjorde engelskstudier obligatoriska för alla läroverkselever. Timtilldelningen i engelska blev dock tämligen begränsad. Tyska var nu det helt dominerande skolspråket. Enligt realskolans undervisningsplan, som trycktes 1906, gavs fram till realskolexamen 29 veckotimmars undervisning i tyska och 14 (5 + 5 + 4) i engelska. Undervisningsplanen för gymnasiet dröjde till 1909. Den visar att en latinare fram till studentexamen undervisades sammanlagt 34 tim-

mar i tyska men bara 18 i engelska (5 + 5 + 2 + 2 + 2 + 2) och 12 i franska, medan realaren fick ett påslag av fyra engelsklektioner (5 + 5 + 3 + 3 + 2 + 4).¹⁰ Så tidigt som i 1856 års stadga hade engelskundervisningen tilldelats ett större veckotimtal på reallinjen, och inte någon av de mellanliggande timplanerna hade underskridit de 22 veckotimmars undervisning i engelska som det nya läroverket hade att erbjuda en realstudent (1856: 26 vt, 1859: 22 vt, 1878: 26 vt, 1895: 24 vt — se bilaga 4). Dock bör det noteras att skolåret, som alltifrån 1856 hade omfattat 36 skolveckor, i och med 1905 års stadga förlängdes med två veckor.

Beträffande de nya kursplanerna i engelska hänvisas till bilagorna 5:2-4. Som synes var förändringen gentemot de 1895 givna kursmomenten obetydlig. Som alternativ till stilskrivning nämns dock i realskolans avslutningsklass skriftliga reproduktionsövningar, och samma övningsform återkommer som alternativ på realgymnasiet som en förberedelse till avgångsklassens uppsatsskrivning. En avsevärd skillnad föreligger emellertid mellan situationen 1895 och 1905. Efter 1905 måste alla latinare, alltså även den successivt minskande andel som valde att läsa grekiska, ta del av latingymnasiets undervisning i engelska.

Den knappa timtilldelningen bör ses mot bakgrund av lärarefarenheter rapporterade på de allmänna lärarmötena under en lång följd av år. Språklärarnas uppfattning var nämligen den, att det var svårt att bereda engelskeleverna meningsfull sysselsättning och upprätthålla deras intresse för ämnet under ett större antal lektioner. Särskilt beträffande de första årens undervisning hade önskemål framkommit om ett reducerat timtal. År 1878, då läroverkslärarna var samlade till möte i Gävle, föreslogs t ex att en av veckotimmarna i engelska i klass 5 på reallinjen skulle användas till undervisning i enkel bokföreläsning, och vid lärarmötet i Göteborg 1887 beslöt språksektionen uttala sig för att engelskans timtal i klasserna 4 och 5 borde inskränkas till förmån för undervisningen i franska.¹¹ I skolminnen från Askersunds läroverk¹² berättas från 1890-talet, att engelskkursen i klass 5 var genomgången redan vid påsktiden. Där användes de återstående engelsktimmarna till att »ta itu med latinet». På annat håll föreslogs tyskan få del av engelskans timantal, trots att tyskundervisningen ju redan var väl tillgodosedd. Sålunda enades språklärarna vid Stockholmsmötet år 1900 om resolutionen, att en av veckotimmarna i klass 4 borde

överföras från det engelska språket till det tyska. Mera omfattande tyskstudier skulle öka realarnas säkerhet i allmän grammatik, framhöll språksektionens ordförande, och detta kom också engelskan till godo.¹³

Under det sjuttonde lärarmötet, som hölls i Malmö 1903, blev ordningen mellan de moderna språken på nytt föremål för överläggningar.¹⁴ Den ställda frågan lød: »Hvarför inträder tyskan först bland de främmande språken, och är det lämpligt att så fortfarande sker?» Inledare var Anton Birger Öberg (f 1866), extرالärare vid Tekla Åbergs gymnasium för flickor i Malmö. Han fann tyskans placering lätt att förklara. Så länge målet för språkundervisningen hade varit säker kunskap om språklagarna, var det naturligt att latinet som förmedlare av denna kunskap ersatts just av tyska språket. Den grammatik- och översättningsmetod som effektivt lett till det uppställda målet vid undervisningen i latin kunde utan svårighet föras över till undervisningen i tyska. Men nu var mål och metoder annorlunda. Nu gällde det för läraren att ge så mycket som möjligt *av* språket och så litet som möjligt *om* det. Idealet i denna situation vore att börja med engelska, »/.../det blefve en fröjd både för pojkar och lärare!» Språklärare som Öberg talat med om saken hade inte visat någon entusiasm för förslaget, men själv var han övertygad om att hans idé hade framtiden för sig: »/.../ det är i detta tecken, som språkfrågan vid våra läroverk skall lösas».

Från ett håll kunde Öberg påräkna stöd för sitt förslag om engelska som första främmande språk inom det nya läroverket, och det var från professorn i romanska språk i Lund, Fredrik Wulff. Dennes preferens för engelska språket har vi tidigare haft anledning att uppmärksamma. Bland yttrandena över läroverkskommitténs betänkande, publicerade i sammandrag 1904, återfinns ett av Wulff där han uttalar sig *mot* tyskans lämplighet som grundläggande språk och *för* engelskan, som av en mängd skäl vore att föredraga. Vad han särskilt vill framhålla är engelska språkets »praktiska användbarhet (åtminstone som talspråk) så godt som från första stunden, hvartill, på den praktiska nyttans sida, kommer, att hvarje tyskt handelshus förstår engelsk korrespondens». Wulff ville ha engelska som första och huvudsakliga skolspråk.¹⁵

I Uppsala universitets utlåtanden över betänkandet, vilka blivit

publicerade in extenso, är det inte oväntat anglisten Axel Erdmann som uttalar sig till engelskans förmån. Vad han, liksom för övrigt läroverkskollegiet i Arboga, vänder sig emot är att tyska språket skulle få sin ställning stärkt på engelska språkets bekostnad.¹⁶ Det är bara en liten ändring han föreslår, nämligen att en veckotimme måtte flyttas från tyska till engelska i den klass där engelskstudier skulle ta sin början, men hans försvar för engelskan som skolspråk är värt att återges¹⁷:

Det må dock framhållas, att engelskan i våra dagar redan är det egentliga *världsspråket*. Engelska talas för närvarande såsom modersmål af omkring 130 millioner, under det att tyska talas af omkring 70 millioner, och franska af omkring 40 millioner. Med den starka expansionskraft, som den anglosaxiska rasen visar, i synnerhet i Nordamerika, torde en ytterligare förskjutning till engelskans förmån vara att vänta i det nu ingångna århundradet.

Med skärpa riktar han uppmärksamheten mot Sveriges handelsutbyte med England och jämför det med motsvarande svensk-tyska förbindelser:

/.../ så må det påpekas, att, medan under de sista fem åren handeln (omsättningen) mellan Sverige och Tyskland varit 25% af hela Sveriges handel, har handeln mellan Sverige och England varit 36% af densamma, och härvid är dessutom att märka, att medan i den förra omsättningen införseln från Tyskland till Sverige är mer än dubbelt så stor som utförseln från Sverige till Tyskland, så råder i den senare omsättningen ett omvänt förhållande, i det att under 1896—1900 vår utförsel till England uppgick till 42% af Sveriges hela utförsel, medan vår införsel från England var 30,5% af Sveriges hela införsel.

Erdmann framhåller också skillnaden mellan engelska och tyska kulturkontakter och hävdar därvid en uppfattning som måste ha ansetts anmärkningsvärd av hans samtid, van som den var vid att »idéerna skulle tagas från Tyskland». Han skriver:

Den engelska litteraturens stora rikedom och värde på alla områden är obestridda. Och med fullt erkännande åt de stora insatser i Sveriges kultur, som kommit oss till del från Tyskland, torde det dock kunna med rätta sägas, att det nu i mångfaldiga afseenden är bättre och lyckligare för oss svenskar att mottaga impulser från Englands fria folk och institutioner.

Ja, också när det gäller direkt påverkan mellan språken ges engelskan företräde.¹⁸ Erdmann talar om »den tysk-svenska kanslistilens fördärflika inflytande på vår svenska prosastil i allmänhet» och menar att engelskan »i stilistiskt afseende ovedersägligen erbjuder oss ett lyckligare mönster än tyskan».

I den officiella sammanfattningen av utlåtanden, yttranden och petitioner med anledning av läroverkskommitténs betänkande ur vilken Wulffs försvar för engelska språket har citerats ovan, nämns Erdmanns inlaga bara på en enda rad tillsammans med den som inkommit från läroverkslärarna i Arboga. Tydligt var det inopportunt att rikta anmärkningar mot vårt grannland i söder.

Öbergs anförande i Malmö fick på nytt publicitet genom att det 1905 återgavs i *Skandinavisk månadsrevy*, redigerad av de tre universitetslektorerna i tyska, engelska och franska i Lund.¹⁹ Enligt Sven O Henriksson, som har undersökt provårsuppsatser i moderna språk vid flera provårsläroverk, fick Öbergs uppfattning om engelskans lämplighet som begynnelsepråk ett kraftigt gensvar bland provårskandidaterna under de närmast följande åren. Den fick också stöd av den 1904 tillsatta läroverksöverstyrelsen.²⁰ När Göteborgs högre realläroverk inrättade en försökslinje med engelska som första språk 1908 var det adjunkten Öberg som ansvarade för en del av denna engelskundervisning. Samtidigt började ett likadant försök vid Nya elementarskolan i Stockholm.²¹ Också några privatskolor bytte på försök ut tyska mot engelska som begynnelsepråk.

Resultaten av försöksverksamheten blev uppmärksammade under 1920-talet, då en ny läroverksorganisation aktualiserades. En skolkommision uttalade sig sålunda 1922 för att engelska skulle läsas före tyska, men 1924 års skolsakkunniga var av annan mening och 1927 års läroverksreform medförde ingen ändring av språkföljden. Försöksverksamheten fortsatte emellertid, t ex vid Högre allmänna läroverket för gossar i Helsingborg.²² År 1939 påbörjades en ny försöksomgång, nu i 23 skolor av olika slag. Efter sex år insamlades erfarenheterna. De ledde till att engelskan 1946 ersatte tyskan som begynnelsepråk i alla högre skolor.²³ Denna förändring upplevdes nog så omstörtande av efterkrigstidens lärare och elever och sattes väl allmänt i samband med Tysklands nederlag i andra världskriget. Sannolikt var knappast nå-

gon den gången medveten om att förslag om engelska som första främmande språk i svenska skolor hade framförts gång på gång alltsedan 1850-talet, alltså under inemot ett hundra år.

5. Läromedelssituationen

Många språklärare måste under den undersökta perioden ha haft bristfälliga kunskaper i engelska språket men kan ändå av omständigheterna ha tvingats att undervisa i det. Detta talar för att läroboksberoendet har varit stort. Samtidigt var det vanligt att engelskkunniga lärare sammanställde och lät trycka läroböcker för sin egen undervisning, så att exempelvis läroverkselever i Visby under flera decennier undervisades med hjälp av en annan uttalslära än elever vid övriga läroverk i landet.¹ Båda dessa förhållanden gör att en granskning av använda läromedel blir en viktig väg till kunskap om undervisningens innehåll och utformning. Vilken blir då bilden, när vi försöker se de allmänna läroverkens engelskundervisning i läroböckernas spegel?

Uppgiften är i dagsläget inte så svår som den låter. Läromedel i engelska utgivna i Sverige före 1850 finns beskrivna i volym 139 av Årsböcker i svensk undervisningshistoria (1977), och de som gavs ut åren 1850—1905 har klassificerats i tio läromedelskategorier och analyserats i volym 58 av serien *Studia Psychologica et Paedagogica* från Lunds universitet (1982). Dels rör det sig om läromedel av handbokskaraktär, dels om sådana som varit mera direkt knutna till en undervisningssituation. Till de förra har räknats ordböcker, parlörer och läroböcker för utvandrare, till de senare å ena sidan elementarböcker, språkläror och skrivövningar (inklusive handelskorrespondens), å andra sidan uttalsläror, talövningar för skolbruk, läseböcker och litteraturutgåvor. Det sammanlagda antalet engelskböcker utgivna i Sverige fram till och med 1905 är stort, inemot 400 förstaupplagor och därtill nära 300 senare upplagor eller tryckningar.² Det var svårt att förutse vid undersökningens början, då föga kunskap förelåg om den svenska engelskundervisningens historia.

Under åren 1850—1905 utkom i genomsnitt fem nya läromedel i engelska varje år. Utgivningens fördelning på olika läromedels-

kategorier under denna period framgår av bilaga 8, och i bilaga 7 förtecknas samtliga titlar, ordnade efter författare och utgivare. Av de inhemska läromedlen blev emellertid bara en del tagna i bruk vid de allmänna läroverken, samtidigt som andra hämtades från utlandet. Här skall visas hur många böcker av olika slag som blivit använda totalt under olika perioder och hur de böcker var beskaffade som valdes av flest läroverk. Vidare noteras från vilka länder införseln skedde och vad slags läromedel det var fråga om, något som bedömts vara av intresse även om boken i fråga endast lästes vid ett fåtal läroverk, kanske bara vid ett enda. Slutligen behandlas valet av skönlitteratur. Som vi sett hade läsningen en framskjuten plats i kursplanerna. Litteraturvalet bör kunna tjäna som indikator på om undervisningen präglats av tradition eller förnyelse.

Beskrivningen av läromedelssituationen underlättas av befintlig läroverksstatistik för tre läsår spridda över den sista hälften av perioden. För tiden dessförinnan bygger framställningen på en provårsuppsats, en tidskriftsnotis och 1865 års språkkommissions läromedelsgranskning. Syftet med genomgången är att försöka spegla graden av enhetlighet respektive variationsrikedom i de allmänna läroverkens engelskundervisning vid olika tidpunkter och från skede till skede i dess historia. Samtidigt erhålls jämförelsematerial för en bedömning av engelskundervisningens innehåll och utformning inom andra skolformer.

Läromedel utgivna i Sverige

Alltifrån 1858 ålåg det de allmänna läroverken att varje år avge en tryckt redogörelse för verksamheten under det gångna läsåret. Bl a skulle använda läromedel rapporteras ämne för ämne. Det är alltså möjligt att ta fram dessa s k årsprogram och anteckna vilka böcker som blivit använda i engelskundervisningen. En jämförelse med förteckningen i bilaga 7 låter oss sedan veta, vilka arbeten som blivit utgivna i Sverige.

För läsåret 1859—60 har en sådan genomgång gjorts av en provårskandidat i Lund, Elof Nilsson, år 1900.³ Han visar att elementarböcker och litteraturutgåvor är de läromedelskategorier som var mest i bruk. Flertalet läroverk klarade sig utan grammatikböcker och läseböcker, här kallade krestomatier. Några använ-